AZ

ERDÉLYI

NEMZETI FEJEDELMEK

ÉLETIRATA.

A DEMJÉN LÁSZLÓ ÁLTAL KIADOTT ARCKÉPCSARNOKHOZ

MAGYARÁZATUL

ÍRTA

ZILAHY KÁROLY.

KOLOZSVÁR

DEMJÉN LÁSZLÓ.

1861.

Pest, 1860. Emich Gusztáv m. akad. nyomdász.

Most, midőn az uj életre ébredt nemzeti öntudat kétszeres hévvel és szeretettel ölel magához mindent, a mi a miénk s a mi hajdani fényünkre, mostani életerőnkre és a jövő reményeire emlékeztet: kevés tárgy érdemli meg inkább a magyar közönség figyelmét az erdélyi nemzeti fejedelmek diszes arcképcsarnokánál, mely másfél század örömben és búban változó, de mindig egyaránt dicső történetét foglalja magában, mert nemzeti önállásunk lélekemelő korszakát idézi föl emlékünkben. Ezért e képcsarnok, mint a magyar történet kiegészitő illustratiója, minden magyar ház falán méltó helyet foglalhat. Hadd álljanak ott ők — a dicsők — kik jó vagy balcsillagzat alatt, áldást vagy

átkot hozva tán néha, de mindig a miéink valának! Hadd tanuljon rajta az utód forró hazaszeretetet és törhetlen hűséget; gyuladjon szent bátorságra a kor kételkedő fia s a férfi emlékezzék ama zord, de szép időkre, midőn e nép maga hozta törvényeit és — karddal kezében — maga tartatta meg, külső — belső nemzetekkel!

I.

János Zsigmond.

(1559—1571.)

Kiket a sors magasra helyezett, azon kiváltsággal birnak, hogy valamint hibáik ugy fényoldalaik is a közönségesnél nagyobb körvonalban jelennek meg; mikint a torony gombja messzire látszik, mig a völgyi-házikóé csak a közel környezet szemét vonja magára. Innen van hogy a historia sokszor olyannak nevét is kitünő bettivel irja be az uralkodók sorába, kik különben a a köznapi élet szinvonalán sem jellemerejök, sem szellemi tulajdonságaik által felül nem emelkedtek volna.

Ennélfogva nagy hiba a történetirótól az emberben bámulni, a mi a hatalom fénykörével övezett uralkodóban érdemel magasztalást, mert a helyzet tekintetbe vételével sok nagyságot való értekére lehet leszállitni. —

Mindenesetre tiszteletet érdemel az, kit a hódolat tömjénfüstje meg nem kábitott és kinek látkörét a tulságos fény el nem homályositotta, s — mig

az ember gyönge ember marad, és ereje csupán nagyravágyásában áll — mindig méltó csudálkozásunkra az, a ki mindenki fölött állva, magát mindenkinek alá tudja rendelni. Ha valami, ez volna pedig az uralkodó dicső hivatása, melyet ki, mennyire tudott megközelitni, ahhoz képest billenti föl maga számára az elismerés serpenyőjét.

Ily fölfogással mi is a legbiztosabb szemüveget szerezhetünk az előttünk im feltáruló képcsarnok megitéléséhez.

Zápolya János Zsigmond, az utolsó nemzeti származatu magyar király fia, 1540-ben jul. 7-én Budán születve, születésének örömhirével Erdélyben táborozó beteg apjának halálát okozta és saját árvaságával az országét is megkezdette. Ifjuságának legszebb részét a haza határaiból számkiüzve kellett töltenie s habár sok szép tulajdonnal volt fölruházva, meglátszott rajta hogy, távol a harczias és komoly magyar néptől, jó asztalnak örvendő középrendü lengyel urak társaságában s heves és élveteg természetü anyja közvetlen befolyása mellett növekedett föl.

Termete közép, testalkata sovány, haja szőke, bőre finom, arcza hosszudad, szája kicsiny, ajka vékony, barátságos kék szemeivel inkább női alak, — mit később serkedezett gyér vörös bajsza és szakála azután sem igen tett férfiasabbá. Mindamellett kis fehér keze lövésben és láncsaforgatásban igen gyakorlott volt s kedvenc vadász szenvedélye mellett sokat táncolt, lovagolt és vivott. Különösen szeretvén a zenét, olasz és

lengyel zenészeket tartott s a fuvolán maga is jól játszott. Az akkori idők felfogásához képest, midőn a miveltség főleg nyelvek tudásában feküdt, a magyaron kivül beszélt latinul, olaszul, németül, lengyelül és oláhul; értett görögül és törökül is, ellenkezőleg vélekedvén a nagy Mátyással, ki minden más európai nyelvet ugyan, — de a törököt nem tanulta meg. — Igaz, neki a török nem is volt ellensége.

Jó szive annyira ment hogy ifjabb korában büntetni is alig birt, pedig akkor a büntetés, mely most csak egy-egy kisvárosi gymnasium apró zsarnokaira maradt: volt főelv a népek igazgatásában. Hanem a bajnoki magyar vérből keveset örökölt, — és azon a földön élve, hol a kedvre gyult daliák, zajos lakomákon a habzó kelyhet a szép, büszke és könnyelmü delnők papucsába öntve, szokták kihajtani: a bujdosó magyar herceg a vidám lengyel természetből igen is sokat vett föl s ha az italban kevésbbé, de az ételben már határt alig ismert, mi gyönge testalkatát folyvást ostromolta.

Igy lépett be tizenhatéves korában Erdély határára, melynek fejedelmi süvegét az ország, Izabella gyámsága mellett s midőn Izabella 1559-ben elhunyt, közvetlenül is ráruházta. „Választott magyar király“ cimmel ült trónra, azon évi sept. 15-én s e cimét meg is megtartotta, miután az 1540-ki septemberi rákosi országgyülésen az összegyült rendek, mint csecsemőt csakugyan törvényesen ki is kiáltották volt. Alig foglalta el az

erdélyi fejedelmi széket, megkezdődött ellene vetélytársa I. Ferdinánd ármánykodása, ki az erdélyi fővezért Balassa Menyhértet megnyervén, a polgárháboru alig csendesedő lángját 1562-ben ujra meggyujtotta. János Zsigmond, áruló vezérének várait ostromoltatni kezdvén, Diódot, Létavárt, Hadadot egymásután bevette. Itt azonban a diadal öröme nem sokáig tartott, mert a menekült Balassa márc. 4-én reggel János Zsigmond vezéreire Némethy Ferencre és Báthori Istvánra csapott s őket megszalasztotta. A vesztett csata az országot nagyon lehangolta; a fejedelem — ki gyönge egészsége miatt sergétől Kolozsvárt elmaradt — futni akart s csak Báthori István erélye és ébersége mentette meg a kisszerü bukástól.

Ezalatt a magyarországi basák is fölvették a keztyüt a szultán fogadott fia és szövetségese érdekében s Balassáékat elnyomva, szabad kezet engedtek Zsigmondnak a rend helyreállitására. Ő legelőbb a lázzongó székelyek megbüntetéséhez fogott. Hanem a fenyegető veszély még olajat öntött az ingerültség tüzére. A székelység, pálfalvi Nagy György vezetése mellett, 40,000 fölkelt és halált kiáltott az urakra. De egy csoportot Radák László a vajai réten szélyelvert, s a felkelők zöme ellen indult 20,000 emberrel. A székelyek megrémültek, főnökeiket kiadták és haza oszlottak. János Zsigmond jun. 20-án Segesvárra országgyülést hirdetett, hova panaszaik előadása végett a székelyek is hivatalosok voltak, de meghallgatást nem nyertek.

Nagy György és Gyepesi Ambrus mint vezetők az akkori szokás szerint nyársra kerültek, több százan pedig fülöket, orrokat vesztették. Báthori István volt kiküldve a kegyetlen itélet végrehajtására és az ő nevéhez van kötve a haláltól félő jámbor székelyek tragicomicus kérése, kik egy füllel vagy orral megmenekedni remélve, kiabálták: „Mess nekem is! mess nekem is!“

E gyülésen nyirbálták s idomitották a székelység jogait a többi nemzetekéhez, mig előbb például a parajdi sóbányából „egy pénzért és egy köböl zabért“ minden székely annyi sót vihetett, a mennyit egyszerire tudott. Ekkor épitették s rakták meg őrséggel a Székelytámad várát Udvarhelyt és a Székelybányát Háromszéken. —

Azalatt Szolimán a magyar királylyal nyolc esztendőre békét kötött melybe Ján. Zsigmondot is bele foglalta. Az ország csendessége azonban nem sokáig tartott, mindazáltal időt adott Erdély rendeinek a fennforgó vallási kérdések elintézésére. A segesvári országgyülés 1564. jan. 20-n a teljes vallásszabadságot törvényesen kimondotta. —

Időközben I. Ferdinánd jul. 25-én 61 éves korában meghalt s helyébe Maximilián lépett a magyar trónra. Balassa használván a kormányváltozás zavarait, ujra rabolni kezdett János Zsigmond birtokain. Báthori István fölvette a kesztyüt s a két uralkodó csakhamar ellenség gyanánt

állott szemben egymással. János Zsigmond maga lépett sergei élére, a temesi basától nyert segéderővel a németeket Kassáig üzte, — s onnan vonult vissza az őszi idők beálltával győzelmesen Erdélybe.

A tél készületben, a következő év jelentéktelen csatározásokban tölt elt. De 1561 tavaszán a török szultán segitségére indult a szorongatott fejedelemnek, ki jun. 16-án, négyszáz lovaggal és háromszáz fogattal utra kelve, 74 éves keresztapját Nándort-Fehérvárnál kézcsókkal s drága ajándékokkal fogadta. Itt érte a francia király követe, ki barátsági és sógorsági ajánlatot hozott számára, mi ránézve annyival megtisztelőbb volt, mert az előtt mind Ferdinándhoz mind Maximiliánhoz siker nélkül fordult vala osztrák vagy bajor hercegnő kezéért.

Szoliman, kihez a tatárokkal egyesülve, később János Zsigmond is csatlakozott: Délmagyarországot hatalma alá hajtotta. Mig Maximilián Győrnél vesztegelt, sept. 7-én esett el a magyar Leonidás Szigetnél, hasztalan — — s ha Szolimán három nappal előbb sátrában meg nem hal, János Zsigmond a magyar király cimét Budavár fokán váltotta volna be valóságra.

De a nagy szultán halála mindent megváltoztatott. Utódja II. Szelim nem örökölte anyja jó indulatát János Zsigmond iránt és ezt Maximilián is megsejtvén, 1567 elején Swendit megint táborba eresztette. Mindamellett gazda nélkül számoltak, mert Házon temesi basa a fejede-

lem támogatására indult s a németeket Kassáig nyomta, ugy hogykénytelenültek fegyverszünetet kérni és Maximilán, trónralépte óta először, Pozsonyban országgyülést tartani. Azonban a tanácskozást latin helyett német nyelven nyitván meg, oly zaj támadt a gyülekezetben, hogy nagy mentegetőzéssel alig tudta lecsilapitni s végre az egészet titkára hibájának nyilvánitotta.

A fegyverszünet következménye nyolcévi béke lett. Ez alatt az ország érdekeltsége főleg a vallási reformok felé fordult, melyek oly nagy izgalmat okoztak hogy Csáki Mihályt helytartónak hagyva, Bocskai István és Békes Gáspár kiséretében maga a fejdelem is Nagy-Váradra ment egy hat napig tartó hittani vita elintézésére, s Dávid Ferenc kolozsvári unitarius papnak e vitában nyert győzelme folytán Kolozsvár és az erdélyi főrend nagy része áttért az unitarius vallásra. Franciaországban, a dal és dicsőség hazájában, még föl sem száradt jól a Szent Bertalan éjen hitért lemészárlottak ártatlan vére s itt, a polgárisodás félszigetében, e tisztult, szép vallást maga az uralkodó is felvette és predikálását a vásárhelyi országgyülésen országszerte megrendeltette.

Azalatt a Szilágyságban — mely soha sem volt hiával nyugtalan és bátor fejeknek — a politikai és vallásos fanatismus sajátságos példánya, Karácsonyi György ütötte fel a támadás lobogóját. Lópatkót tört, ekevasat lyukasztott, hirdette a népnek, hogy szellemekkel van összeköttetés-

ben és az égtől a törökök kikergetésére nyert küldetést. Az uralkodó drágaság és izgalmas idők folytán tetemes népet is tudott zászlója alá gyüjteni, azonban ősz felé sergét Debrecennél szélylyelverték s magát a kolompos Fekete embert — mint a nép nevezte — fölakasztották.

Aggasztóbb volt ennél a törökök magatartása, kik, mint gyanitni lehetett, Erdélyt szandzsakká szándékoztak alakitni. Legelőbb az éles szemü Békes Gáspár ismerte föl a fenyegető veveszélyt s Maximiliánnali szövetséget tanácsolva, e célra a követi hivatalt maga el is vállalta.

Maximilián Békesnek, János Zsigmond halála esetére vajdaságot igért. Talán ennek tulajdonithatni, hogy a szerződést Speierben hamar meg is kötötte. Főbb pontjai ezek voltak: János Zsigmond a királyi cimről lemond, Erdélyt azonban maga és maradékai örökösen birják, mig Közép-Szolnok, Kraszna, Bihar és Mármaros csak haláláig tartoznak Erdélyhez. Veszteség esetére a törökkel szemben János Zsigmond Oppeln hercegséget kapja; halála után pedig Erdély fejedelmet szabadon választhat de ez csak vajda nevet visel és a császár véduraságát elismeri. Ily feltétellel a császár három hónap alatt egy unokahugát igérte János Zsigmondnak.

A határozatlan természetü fejedelem a feltételeket örömmel fogadván a szövetség tervét az országgyülés mellőzésével a tanácsurak elé terjesztette, kik saját érdekökben különböző kifogásokat tettek, de végre adományok által

megvigasztalva a szerződvényt huszonketten aláírták. A többi urak és országnagyok részéről nem ment oly gyorsan a ratificatio s az aláírások egész őszig huzódtak. Végre Békes az okmánynyal Maximiliánhoz indult, a követség pedig elment a bajor hercegnő után. De mielőtt visszaérkezett volna, János Zsigmond hirtelen megbetegedve, 1571-ben, márc. hó 4-én bevégezte bágyadt életét.

II.

Báthori István.

(1571—1576.)

Somlyai Báthori István, a hason nevü vajda fia, már gyermek korában magas reményeket költött maga felől. Fiatalságát az udvarban töltvén, nemcsak a hadakozás mesterségét, de egyéb tudományokat is nagy szorgalommal tanult, később pedig a lőfegyverek tökéletesitésére nézve nevezetes fölfedezést is tett. Nyilvános pályára léptével János Zsigmondnak nemcsak a csatamezőn de a diplomatia terén is fontos szolgálatokat cselekedett, melyek az ország figyelmét jókor reája vonták és nevét két haza-szerte ismertté tették. Azonban Maximiliánnál viselt második követsége alkalmával, a miért János Zsigmond a már megállapitott békefőltételeket megsz egte: — fogságra vetették, hol két esztendeig sanyargott, s csak később a budai basa közbenjárására nyerte vissza szabadságát. De méltatlanul szenvedett fogsága nem volt egyszersmind haszon

nélkül rája nézve, mert (mint ezek ujabb időben is nem egyszer történtek) börtöne sötétségét a tudományok olthatlan fényével világositotta; idejét a régibb és ujabb irók olvasgatására forditotta s — igaz bölcs módjára, ki magát minden körülmény közt feltudja találni — rabsága alatt szép miveltségre tett szert.

János Zsigmond halála után a rendek nagy többséggel Báthori Istvánt választották fejedelemmé, 1571. máj. 28-án, holott Maximilián a közbejárásért Békes Gáspárt biztositotta volt e méltóságról, ki most reményében megcsalódva áskálódni kezdett. Báthori megválasztatása felől az ország mind a stambuli, mind a bécsi udvart azonnal értesitette. A török szultán a fejedelmi méltóság jelvényeit: botot, kardot és süveget megküldeni nem késett, emlékeztetve a Zápolyaház és a Fényeskapu közt fennállott jó viszony fenntartására. Maximilian oly kikötéssel hagyta helybe a választást, hogy Báthori, az általa is alá irt speieri egyeség értelmében *vajda* cimet viseljen és a magyarhoni részeket *helytartóképen* birja. E végre esküformát is küldött neki, melynek foglalatát azonban Báthori a rendek előtt eltitkolta és az esküt csak legbizalmasabb emberei jelenlétében tette le. Maximilián mindazáltal sem tartózkodott Békes felforgató céljainak támogatásától. De minthogy a különben daliás és nem köznapi tehetségü pártütő csekély népszerüséggel birt, sergét Erdélybe tett betörése alkalmával Báthori, Szent-Pálnál, 1575-ben köny-

nyen szélylyelverte, — magát pedig és követőit az országgyülés Kolozsvárt fej- és jószágvesztésre itélte, mely itéletet az elfogottakon végre is hajtottak.

Ennekutánna Báthori, Maximiliánnal mind végig baráti viszonyban maradt és a nyert békét az ország belügyeinek rendezésére forditotta. Főkép a vallási kérdések vették igénybe gondoskodását, — és sajnálni lehet hogy e részben a János Zsigmond által követett szabadelvüség ösvényéről sokban letért. Igy pl. az unitáriusokat udvarából kitiltotta, a többi felekezetek jogait határok közé szoritotta; ellenben több más szerzettel együtt a gyülölt jesuitáknak is helyet adott s ez intézkedései által a szépen megeredt vallási fölvilágosodás menetét megakadályozta. De mindez távolról sem azt leszi, mintha a lelkiismeret szabadságára épen nyomást akart volna gyakorolni, sőt kik neki ilyesmit javalltak, azoknak igy felelt: Én a népnek fejedelme vagyok ugyan de lelkiismeretének ura nem vagyok, mert isten magának tartott három dolgot: semmiből teremteni; a jövőt előre tudni és az ember lelkiismeretének irányt adni. — Bölcs szavak, melyek sok mai uralkodó szájában kivánatosok volnának!

A Báthori-család közel egymásután öt fejedelmet adott Erdélynek. Az öt közt a legjelesebbikben Istvánban nemsokáig gyönyörködhetett a haza. Tudnillik a történt hogy Valois Henrik lengyel király, nagybátyjának, IX. Károly francia királynak haláláról tudósitást kapván, titkon hazatért

Franciaországba, és a lengyel rendek által kitüzött határidőre sem kerülvén vissza, a trónt üresen hagyta. — Maximilián és Báthori István közt oszlottak meg a szavazatok, de győzött a magyar bajnok vitézségének és bölcseségének hire és rá esett a választás. 1576-ban máj. 1-én koronázta, meg a vladislavi püspök Krakkóban Lengyelországban királyává. Koronázása utáni nap az utolsó Jagello-király, II. Zsigmond 42 éves hajadon leányát Annát a rendek kivánságára feleségül vette; azután a meghódolni nem akaró városok engedelmességre téritéséhez fogott.

Habár e szerint eltávozott a magyar haza határai közől, tiz évi dicsőséges lengyel királysága alatt Erdély ügyeit folyvást éber és atyáskodó figyelemmel kisérte, holott birodalmában sem kevéssé volt elfoglalva s többek között Bazilovics orosz nagyhercegtől a harminc év óta elragadozott tartományokat három év alatt vitézül visszafoglalván, nevét Lengyelország évkönyvében halhatatlanná tette.

Midőn 1586-ban, dec. 12-én, élte 54-ik évében hirtelen meghalt, népének osztatlan és őszinte fájdalma kisérte sirjába a bölcsbelátásáról és igazságszeretetéről ismert uralkodót, ki a rég szenvedő ország kül- és belbékéjét helyreállitotta, tanodákat és egyházakat alapitott s a tudományos miveltség előmozditására hathatós befolyást gyakorolt.

E kiváló férfi jellemzésére, ki ellenségeinek

réme, barátinak csudája volt, elég legyen egy, azon kori lengyel évkönyv szavait ide igtatnunk: — „István király — igy szól a krónika — felülmulta a papot buzgóságban; polgári nagyságára nézve több vala mint király; itéleteiben igazabb egy római senatornál, törvénykezésben több mint törvénytudó, a harc mezején több mint katona, az emberi gyarlóságok elnézésében több mint barát, társaságban elevenebb, engedékenyebb — noha egyszersmind méltóságosabb — bárki másnál. Egész életében első bölcs vala a bölcsek között.“

III.

Báthori Kristóf.

(1576—1584.)

Báthori Kristófról kevés följegyezni valója van a történetirásnak. 1530-ban születve, 1566-ban, mig János Zsigmond Náodor-Fehérvárnál a török császár tiszteletére járt, Hagymási Kristóffal Báthori Kristófot és Majláth Gábort hagyta az ország oltalmára maradt őrség parancsnokainak. Midőn öcsje István a lengyel trónra távozott, azt, mint előbb a nagyváradi kapitányságban ugy most, a megyesi országgyülés választása folytán az erdélyi fejedelemségben is követte, oly megkötéssel, hogy mindenben királyi öcsje tanácsán járjon. És ámbár nem sok viselt dolga maradt fenn, annyi mégis meg van irva róla, hogy „egyenlő akaratból és szeretetből választották fejedelemmé“ — s fiával ellenkezőleg: „szereti vala az egész ország, mert igaz és tökéletes vala minden dolgában, országát tör-

vénytelenséggel nem bántja vala; a törvény igazán szolgáltatik vala. *)

A haza javát annyira szivén hordozta hogy elbetegesedett állapotában is, udvaroncai sürgetése daczára sem akarta kiskoru fia Zsigmond örökösitését a fejedelmi székben elfogadni. „Lehetlen dolog az — szólt — hogy a minemü nyomorult ország ez, gyermek fejedelmet választana, mert ha ők magok akarnák is az országbeliek, de én mégsem engedném, ha látnám utánam való maradékimnak romlását.“

De jámborsága nem volt elegendő a hon fölött függő nehéz felleg elháritására. Sőt fia eltévedésének akaratlan eszközévé vált, midőn nevelését kóbor olasz és lengyel mestereken kivül Leleszi János jesuitára bizta, ki e szerzetből az első volt Erdélyben, de később többen is követték s Báthori Kristóftól szives fogadtatást, és Kolozsmonostoron lakhelyet nyertek.

Azonban a rendek nem hallgattak az önzéstelen atya hazafiui szavára s főleg a lengyel király pártfogásának megtartása végett, 1580-ban a kolozsvári országgyülésen fiát Zsigmondot a szultán beleegyezésével és Rudolf ellenmondása nélkül csakugyan beigtatták a fejedelmi székbe. Igy halt meg a jámbor Kristóf vajda, 1581-ben, ötvenegyéves korában, — hagyván maga után következő végrendeletet: „Hagyom az én szerelmes fiamat Báthori Zsig-

*) Gálfi János naplója.

mondot Gálfi János gondviselése alatt; kérem és intem, nevelje isten félelmében, igaz tökéletes beszédben; a véneket vele megbecsültesse, tanácsának szaván járjon. törvénytelenséget fel ne vegyen; özvegyeket, árvákat meg ne nyomoritson, a régi szolgákhoz háladatlan ne légyen.

Mennyire fogadta meg Báthori Zsigmond a jó tanácsot, azt nyomban meglátjuk.

IV.

Báthori Zsigmond.

(1581—1602.)

Báthori Zsigmond dult alakja vérben és gyászban jelenik meg előttünk. Egy sincs az erdélyi magyar fejedelmek közől, kinek nevéhez annyi átok, annyi siralom csatlakoznék, mint e jesuita-növendékéhez. A tatárjárás után a legtöbb elpusztult falu, templom, letiport vetés az ő műve. Nyugtalan és zsarnok természete az országot örök vészben és izgalomban fürösztötte. Török, tatár, oláh, lengyel, német, vallon hadak egyszerre gázolták a hazát. Néha a Marosig Básta birta az országot, azontul Zsigmond. Ekkor találta fel a koldusbotra jutott nép a Básta szekerét, ki vallon vagy német kalandoroknak jószágostól donálta a nemes özvegyasszonyokat; bakókkal vette körül az országgyülést s csürhe serge volt a gazda az ős magyar birtokos házánál!

Báthori Zsigmond nevelése olaszokra és németekre levén bizva, ezek sok ismeretágba bevezették ugyan, de cserében a nyilt magyar természetből és ősi erkölcsökből kivetkeztették. Jó szándékuk is roszat eredményezett. Igy p. o. ifju korában gyakran elvitték a kivégeztetésekre hogy szivébe bátorságot csepegtessenek, de ez az ifju fogékony keblét elfásitotta s később szörnyü vérengzésekre vezette.

Apja halálakor csak kilenc esztendös levén, az ország Kendi Sándort, Zombori Lászlót és Kovásóci Farkast adta mellé és mig nagykoruságot ér, ezekre bizta az igazgatást. De ők, a haza nagy kárára, nem tudtak megegyezni a kormányzásban, a miért István lengyel király szavára Géci János váradi parancsnokot tették gubernatorrá, ki 1588-ban dicséretesen és az ország nagy megelégedésére vitte e hivatalt.

Géci halála után Zsigmond unokatestvére Báthori Boldizsár, András fia, kivánt a kormányzásra befolyást gyakorolni. E viszony civódást idézett elő a két rokon közt. Ide járult Boldizsár hatalmaskodása ki a vele ellenkező Gyulai Pált megölette, Gálfi Jánost pedig tömlöcre vettette. Kiütvén 1593-ban a háboru Rudolf császár és III. Amurád török szultán közt Sinán basa, a nagyvezér, Zsigmondhoz rendeletet küldött, hogy segédseregével táborában jelenjék meg. Zsigmond tett ugyan készületeket, de hadai kiállitásával folyvást késett. Időközben Carigli Alfons jesuita által Rudolffal alkudozásba ereszkedett, — midőn

pedig Győr 1594-ben török kézre került, a tordai gyülésen egyenest kijelentette hogy a török szövetségtől elállva, a bécsi udvar pártfogása alá akar menekülni. Szándéka ellen a rendek legnagyobb része tiltakozott, csupán Geszti Ferenc és nagybátyja Bocskai István, akkori váradi kapitány, helyeselték. Az ellenálláson megboszankodva, lemondást tettetett és Kővárra távozott, mintha az országot el akarná hagyni. Azonban titkon Geszti és Bocskai alatt fegyvereseket gyüjtött. Ez alatt a rendek Kolozsvárra tették át a a gyülést, hova a fejedelmet Kővárról küldöttségileg meghitták. Meg is jelent Báthori Zsigmond, de fegyveres erővel, — s főkép Jósika István ösztönzésér : Kendi Sándort, egykori derék mesterét, aztán Kendi Gábort, Ifju Jánost, Forrót, Kolozsvárt pör, és itélet nélkül kivégeztette s a Tordautca nyilásában történt végrehajtást a mostani Szatmári-ház ablakából összefont karokkal nézte. Báthori Boldizsárt és Kovásócy Farkast Szamos-Ujvárt, Kendi Ferencet és Bornemisza Jánost pedig Gyalu várában ölette meg s aztán dicsekedett hogy lefoglalt javaikból már elég pénze van a török elleni háborura.

Az ellenzéktől igy könnyü és rövid uton megszabadulván, Bocskait 1595-ben Rudolf császárhoz Prágába küldte, mely küldetés eredménye kölcsönös szerződés lett. E szerint Rudolf elismerte Báthorit Erdély és a Részek (Kraszna, Közép-Szolnok vármegyék) örökös fejedelmének, a váradi és huszti várakkal együtt; nőt az osz-

trák házból nyerjen; fimaradék nélküli halála esetére fejedelemsége Rudolfra vagy annak utódjaira szálljon. Igy nyerte feleségül Mária Christinát, a styriai cs. herceg leányát, kivel 1595-ben Gyulafehérvárt esküdt meg.

Ettől kezdve együtt működött Zsigmond Rudolffal a török ellen. Egyszersmind a jesuiták — s főleg Genga Simon ösztönzésére nejétől még egybekelés előtt különvált ét titkon szerzetesi fogadalmat tett, oly szándékkal, hogy a fejedelemségről leköszön. E tárgyban kétszer személyesen is találkozott a császárral. 1598-ban Szuhai István váci püspöknek és Istvánfi Miklós alnádornak, mint királyi biztosoknak csakugyan átadta Erdélyt, miután az ellenkező rendek fejét Jósika Istvánt — mint néhány év előtt az ő tanácsára annyi mását — kivégeztette Szatmáron. Avval a kötés szerint elhagyva feleségét és az országot, átvette Szileziában az opoli és ratibori hercegségeket 50,000 tallér évdijjal együtt, várván a császár további igéreteinek teljesitését, hogy t. i. jövedelmes püspökségbe tegye be és bibornokságra jutását eszközölje.

Ezalatt a királyi biztosok Erdélyben különböző törvényellenes rendelkezések által békétlenséget okoztak; Zsigmond sem volt megelégedve a bánásmóddal s fölkerekedve ugyanazon év folytán visszatért Kolozsvárra; a rendek szivesen fogadták, a biztosokat pedig őrizet alá tették. Ezeket ugyan Zsigmond elbocsájtotta és Bocskait a császár megengesztelésére Prágába

küldötte, de mig oda jártak, megint tervet változtatott: Báthori András, ermelandi bibornok-püspököt, Boldizsár öcsjét Lengyelországból behivta s az 1599-ki megyesi gyülésen a fejedelemséget neki általadván, maga sógorához Zamoiszkihoz Lengyelországba vonult.

Rudolf e dolgokért szerfölött neheztelt s kassai hadvezérét az olasz születésü ádáz Bá-ta Györgyöt és Mihály havasalföldi vajdát mint szövetségesét Báthori András ellen rendelte és Bocskait letartóztatta. Mihály vajda tüstént bejött Erdélybe Báthori Andrást Szeben alatt megverte. Tulfelől Básta is benyomult s midőn Mihály vajda az országot a császár számára átadni nem akarná, megverte ezt Miriszlónál. A vajda Básta bevádlására Rudolfhoz Prágába futott. Ezalatt az ország talpra kelve Bástát Erdélyből kiszoritotta, Báthori Zsigmondot ujra fejedelemmé kiáltotta s Moldovából be is hozta, 1601-ben. A mint Rudolf az események ezen fordulatáról értesült, Mihály vajdát Bástával kibékitette és közös működésre utasitotta, kik a fejedelmet Magyar-Goroszlónál megszoritva, csakugyan legyőzték és Moldvába szalasztották; Básta pedig Erdélyt a császár részére birtokába vette s Mihály vajdát Tordán megölette.

Látván már most Zsigmond hogy az ország megtarthatásához többé reménysége nem lehet, még egyszer bejött — hogy végkép lemondjon.

A császártól 50,000 tallér évdijt és lakásul a lobkovici várat nyervén, oda költözött 1602-ben, — s 1613, marc. 27-kén Prágában befejezte ingatag és átkos életét. —

Távozása után Erdélyt Básta főnöksége alatt királyi biztosok igazgatták.

V.

Báthori András.

(1599.)

Báthori András, Boldizsár fivére; ermelandi püspök és bibornok Lengyelországban, 1599-ben lépett a fejedelmi székre s nehány hóra terjedő kormányzása egészen bele esik öcsje Báthori Zsigmond uralkodásába, ki második lemondása és eltávozása alkalmával maga helyett hagyta, — épen roszkor szegény Andrásra nézve mert Mihály oláh vajda ugyanakkor az erdélyi fejedelemség után ácsingózván, vetélytársát láb alól elteendő, a Fehérvár mellett fekvő alvinci kastélyban megakarta gyilkoltatni. Midőn kisérlete nem sikerült, haddal támadt ellene. Báthori András Szeben és Schellenberg között szállott szembe véle, Szent Simon napján, hanem szerencsétlenül, mert serge szétszóródva, maga is futásnak eredt és Csikszékbe menekült. De ott oltalom helyett veszedelembe rohant, mert Szentdomokos helység Pásztorbükk nevü dombján a falu népe agyonverte.

Midőn Mihály vajda Báthori András hullá-ját meglátta, mint Caesar, Pompejus fejének látásakor, fölkiáltott: „Szeráku pópa! Szeráku pópa!“ (Szegény pap! Szegény pap!)

A gyilkos szentdomokosiakra a pápa egyházi átkot mondott.

VI.

Bocskai István.

(1605—1606.)

Kismarjai Bocskai István, a vallásszabadság nagy bajnoka, rövid uralkodása alatt magát Erdély egyik legjelesebb fejedelmévé tudta kivivni, kinek daliás bátorságát az ujabb időben is számtalanszor emlegetett bécsi békekötés dicső napjai kiolthatatlan fénynyel irták be a hálás utókor szivébe, s kinek drága neve olyan messze tündöklő zászlóul szolgál a magyarnak, melyet mindig lángoló kebellel és behunyt szemmel fogunk követni, mert isten és szabadság van rá jegyezve!

Bocskai Báthori Zsigmond alatt váradi kapitány volt, mely hivatalától azonban a királyi biztosok megfosztották. — Biharvármegyei jószágain tartózkodott, midőn a Básta által vérig sanyargatott ország Székely Mózes vezérlete alatt fellázzadva, eleinte Gyulafehérvárnál vereséget szenvedett ugyan, de később a temesvári basától segitséget nyert és ujra betörtvén Erdélybe, számos

erősséget kezére keritett. Azonban Brassó mellett Básta szövetségese Rádul, oláh vajda, véletlenül rácsapott és sergében nagy vérontást tett, ugy hogy maga Székely Mózes is elesett, az életben maradt felkelők pedig Bethlen Gábor vezetése alatt Temesvárra futottak — hol a basa a menekülteket szivesen látta. Onnan Bethlen Gábor levélben többször fölhivta Bocskait hogy a törökök segélyével állitsa helyre Erdély függetlenségét. De Bocskai nem akart belevágni a dologba hanem Bethlent biztatta a kezdeményezésre. Történt hogy Lippánál a császári hadak a törökökkel összecsaptak, s a török podgyász nagy részt az ellenség kezére került. E közt Bethlen Gábor mente-zsebében meglelték Bocskai válaszát. Barbiano, kassai osztrák kapitány ugyis agyarkodván Bocskai ellen, önigazolásra magához rendelte a tekintélyes urat, s midőn ez az idézetnek eleget nem tett, a császár rendeletéből a váradi parancsnokkal Concinival várait megszállatta. Minthogy Bocskai a támadásra nem volt elkészülve, Szent-Jobbot csakhamar megvette Concini. Bocskai Solyomkőbe zárkózott. Barbiano, a Tiszán átkelve Nagy-Váradnak tartott. Használva ezt Bocskai, kijött Solyomkőről, a császár részén állott hajdúságot fölzenditette, s vele a német gyalog serget Diószegnél szélylyelverte. Vezére Pec is a hajduk kezébe került. Másfelől Barbiano a vesztesség hirére nagy sietséggel visszavonult Kassa felé, hol azonban zárt kapukra bukkant; igy a felmagyarhoni többi városokban is, mig végre

Thurzó Kristófnál menhelyet kapott. Ellenben Bocskai itt mindenütt párthivekre talált s a Pestnél táborozó Mehemet nagyvezérrel szövetségre lépett, a közelgő Básta ellen, ki már Bocskai alvezérét Német Balázst Osgyánnál megverte és elfogta. A Sajó mellett, Bessenyőnél találkozott Bocskai Bástával, de szerencsétlenül, mert a császári had 1604-ben nov. 29-én hajnalban meglepte s az egész serget szélylyelszórta, De Bocskai a tél vége felé ismét katonákat gyüjtött s Bástát Pozsonyba szoritotta. Ezalatt az erdélyi magyarság, a székelyekkel egyetértve, Bocskait fejedelemmé választotta; ellenben a szász atyafiak Bástával tartottak s Radul sergét az országba hivták, ki Bocskai vezérét Gyulafit Ebesfalvánál megverte. 1605-ben Bethlen Gábor a kimenekült magyarokkal visszatérvén, az ő fölszólitásukra Bocskai Szerencsen, azon évi apr. 27-én országgyülést tartott, hol az ország nagy számmal összegyült rendei a vallásszabadság elvét egyhangulag kimondották és oltalmára Bocskait Magyarország fejedelemévé választották. Erdélyben a megyesi gyülés hasonló végzést hozott. Mig Bocskai az erdélyi fejedelemség elfoglalására járt, vezérei ide künn jól viselték magokat s Felső-Magyarország legnagyobb részét bekebelezvén, Ausztriáig és Stájerig haladtak; a fő- és alnemesség pedig mind Bocskaihoz állott: Báthori István, az ország birája; Illyésházy István, ki még 1603-ban Lengyelországba bujdosott volt; Thurzó Kristóf és Szaniszló stb.

Octoberben I. Ahmet szultán levelet intézett Bocskaihoz, melyben Magyarország örökös királyságával kinálta meg. Ennek következtében a nagyvezér meghitta Budára s ott nov. 11-én nagy pompával fogadván, a koronát fejére tette és királyul köszöntötte. Bocskai a koronát, mint ajándékot elfogadta de a királyi nevet föl nem vette.

Ily körülmények közt Rudolf császár kénytelennek látta magát, egyezkedni a háborgó magyarokkal, s öcsje, Mátyás főherczeg által Bocskai részéről Ilyésházy István részvétele mellett, aláírta a bécsi békekötést, melyet később országgyülésileg törvénykönyvbe is igtattak. E szerint minden megelőző vallási-törvény eltörlésével a protestansoknak szabad vallás-yakorlat van engedve; Bocskait Erdély fejedelmének és a Részek urának ismerték, melyben most Szatmár, Szabolcs, Bereg, Ugocsa és Zemplénnek egy darabja is bennfoglaltatott; ugy, hogy Bocskai halálával e részek a magyar koronára szálljanak.

Ugyanezen szerződvény folytán Mátyás főherceg a Zsitva torkolatánál nov. 11-én 1606-ban huszévi békét kötött a törökkel. Még ez évi dec. 29-én meghalt Bocskai Kassán; némelyek szerint vizibetegségben, mások szerint méreg által, mely gyanuért a fejedelmökhöz halálban ragaszkodó hajduk, titoknokát Kátai Mihályt össze is vagdalták. Örököse nem maradt.

VII.

Rákóci Zsigmond.

(1607—1608.)

Rákóci Zsigmond az első kiváló férfi azon nevezetes családból, mely nevét a Zemplén megyében fekvő Rákóc nevü helységtől kölcsönözte, s már a 14-ik század előtt tünve föl, rajta kivül még négy derék fejedelmet adott Erdélynek, kiket Klio fényes betükkel rótt be az emlékezet könyvébe. — Ősei, mint Kézai Simon irja, Csehországból eredve, Bogát-Radván nevet viseltek. E családból származott Lukács és Pósa, kik 1247-ben megosztoztak. Lukácsnak három fia maradt: Rajnál, Lukács és Osváth: ezek lettek a később nevezetessé vált Rákóci, Morvai és Körtvélyesi jeles magyar nemzetségek alapitói. A Rákóci-család megint két ágra szakadt, miután Rákóci Zsigmond Felső-Vadász abauji helységet magáévá tevén, nevét onnan praedicálta. A rákóci Rákóci-család 1750-ben András nevü férfiban halt ki Magyarországon, a felső-vadásziak ugyan akkor pusztultak el gyászos földön-

futásban. Az öt erdélyi fejedelem a felső-vadászi Rákóciak közől való volt.

Rákóci Zsigmond született 1544-ben. Midőn Bocskai István a vallásszabadság szent ügyéért kardra kelt, 1504-ben a magyarországi nemesség tulnyomó részével Rákóci Zsigmond is a szabadságharcosokhoz csatlakozott. Igy történt hogy 1605-ben, mig Bocskait összetornyosult ügyei Magyarhonban tartóztatták, ő mint ismeretes derék hazafira s arra való emberre, Rákóci Zsigmondra bizta Erdély helyettes kormányát.

Bocskai elhunytával a fejedelemválasztás megosztotta az országot. Többek közt Homonnai Bálint, derék magyar főnemes,kit maga Bocskai ajánlott utódul a fejedelmi székbe, a kimult nagy fejedelem holttestét fegyveres csapattal Erdélybe kisérte, azony reményt táplálva, hogy megjelenése a rendeket vagy hajlamból vagy félszből, azonnal pártjára téritti.

Homonnai ellen az országnak semmi kifogása nem lett volna, de nehogy Bocskai végrendeletének látszassanak engedelmeskedni, s a példa jövőre is zsinórmértékül szolgáljon, szükségesnek vélték elmellőzni. Másfelől nem jelentéktelen vetélytársra talált Báthori Gáborban, ki oly pártfogókkal dicsekedett mint Bethlen Gábor és Imrefi János. Minden zavar elháritására, ősi szokás szerint és szabad választás utján kivánván tenni, a rendek Kolozsvárra, 1607, febr. 8-ra országgyülést határoztak és itt közakarattal Rákóci Zsigmondot választották meg, ki azonban könyezve

vonakodott ezen megtiszteltetés elfogadásától, okolván kora miatti elbetegesedettségét s különösen a köszvénynyel való szenvedéseit. Hanem végre csakugyan rátudta magát venni a terhes de szép hivatal elvállalására és az esküt helyben le is tette.

Ugyanezen országgyülés Bethlen Gábort, mint Báthori kitünő párthivét vasraverve, tömlöcre hányatta; hanem az igazságos uj fejedelem azonnal szabadon bocsájtatta és ez által a nagy tehetségü és nem kisebb tekint élyü férfit maga iránt igen eszélyesen lekötelezte.

Trónra léptével Rákóci, mint az ország törvényes fejedelme,felszólitotta Homonnai Bálintot a hüségeskü letételére, a volt fejedelem holttestének átadására és fegyveres erejének szétoszlatására. Homonnai engedett a felszólitás egy részének s Bocskai hulláját Magyar-Goroszlónál, Kraszna megyében átadta Rákóci Zsiomond embereinek. Ellenben katonáit nem eresztette el, hanem Kővárhoz és Huszthoz vonulva e két várat Bocskai benn találtató minden vagyonával együtt kezére keritette.

Bocskai holttestét ezután Gyula-Fehérvárott nagy tisztességgel eltemették. Rákóci Zsigmondot pedig mind a török zultán mind pedig Rudolf német császár Erdély fejedelmének elismerte.

Most már látván elszigetelt voltát Homonnai Gyula-Fehérvárra ment és Rákóci Zsigmonddal oly egyeségre lépett, mely szerint az elfoglalt várakat kibocsátja ugyan, de Bocskai hátraha-

gyott pénzbeli vagyonát megtartja; mely egyesség szilárdabb voltáért Rákóci, leányát Erzsébetet nőül Homonnainak adta.

Alig hogy ekkép már minden belviszály elenyészett, Báthori Gábor unszolására 1608 márc. 2-án lemondott a fejedelemségről a szerény és beteges ur, — miért kárpótlásul Báthoritól Sárost és Szádvárt nyerte. Ennek megtörténtével Báthori Gábort megszaporodott pártja fejedelemnek kiáltotta ki; jámbor Rákóci Zsigmond pedig Magyarországra költözvén, ugyanazon évben, dec. 5-én meghalt 64 éves korában Felső-Vadászon, eltemették Szerencsen.

Rákóci Zsigmondnak irodalmi és vallási érdemei a hazafiuiakat jóval felülmulják, mert ő nyomatta ki a gönci ref. tanitó Károli Gáspár forditása szerinti ismeretes magyar bibliát, Visolyban 1589-ben.

Három fia közől Pál II. Ferdinánd alatt országbiró, — György pedig hatalmas erdélyi fejedelem lett. —

VIII.

Báthori Gábor.

(1608—1613.)

Kevés nemzetség van a magyar történet eseménygazdag lapjaira beirva, melynél a legfényesebb testi és lelki tulajdonságok annyi sötét vonással volnának vegyitve mint a Báthori családnál. Csejthe vár szörnyü asszonya *) a legzordonabb kép mindazok közt, melyeket a magyar nőkről krónikáink följegyeztek — a meghasonlott bősz kedélynek és nőiségéből kivetkezett vérfagyasztó kegyetlenségnek rémitő példája. Az angyalszép és ördögileg gonosz Báthori Zsófia mint egy rosz démon nehezedik a nemes — és ah! szerencsétlen Rákóci-ház sorsára. Látók Zsigmondot, a mint üszökkel véres kezében, elvonult előttünk: — most itt áll az utolsó Báthori kit a végzet Alcibiadesnek minden tulajdonával

*) gr. Nádasdi Ferencné, Báthori Erzsébet.

felruházott, de ki hatalmas tehetségeit csak arra használta, hogy e sokat szenvedett kis ország számára a bünök Pandora-szelencéjét felnyissa — és kiüritse.

Zsigmond még élt Lobkowic várában midőn a podagrás Rákóci Zsigmond leköszönvén, helyébe, főleg Bethlen Gábor befolyása és Imrefi János korteskedése folytán Báthori Gábort választották, utolsó sarját e hirneves családnak.

Ő a pozsonyi országgyülés meghagyásához képest nádort Ilyésházy Istvántól fölszólitást vévén, mindjárt 1608-ban hozzá állott a bécsi békekötéshez és az erdélyi rendeket is megeskette fenntartására. Azonban jóindulata a rosz tanácsosok és hizelkedők befolyása által csakhamar gonoszra fordult, s a nagy tehetségü fejedelem, ki öklével a bikát agyoncsapta, elméjére nézve pedig egy akkori uralkodónak sem engedett: dobzódása, feslettsége és fölfuvalkodottsága által népe tiszteletét rövid időn elvesztette. Főkép Imrefi János volt rosz szelleme, ki gőgjét folyvást Nagy Sándorhoz hasonlitgatások által szitogatta.

Némely r. catholicus nemesek összeesküvését elnyomta ugyan 1610-ben Kornis György és Boldizsár kivégeztetésével, — de a többi részesek utat vesztettek s II. Mátyás királyhoz vették magokat. A szászokat vérig sanyargatta; Rádula, havas alföldi vajdával egy fakó ló megtagadása miatt veszett össze. A brassaiak Weiss Mihály birájok alatt föltámadtak ellene s Rádulát segélyül szólitván, Báthori seregét Brassó alatt meg-

verték. E kudarc után Géci András is a támadókhoz állott.

Ilyen árva állapotban lévén Báthori Gábor ügye, Mátyás császár alkalmasnak látta az időpontot Erdély meghóditására. Vezére Forgács Simon beütött hát az országba, Gyulafehérvárt megvette a fejedelmet Szebenbe szoritotta. Azonban Bethlen Gábor török segitséggel közelgett felmentésére, Forgács táborában pedig a vele volt hajduk Nagy András alatt elpártoltak, tartaleksergét szélyelverték s erre zugolódás támadt a németek közt, ugy hogy Forgács kénytelen volt sátorfáját sebtében fölszedni s minthogy akkor a semlegesség elvét nem tartották oly szoros figyelemben mint ujabban: Moldován és Lengyelországon keresztül, visszahuzódott Magyarországra.

E balul sikerült kisérlet után Mátyás Thurzó György nádorispánt fegverszünet eszközlésére Tokajba küldötte, a béke megkötését és törvénybe foglalását a közelebbi országgyülésre halasztván. Egyszersmind a jelen volt magyar urakkal együtt a király nevében fogadta Thurzó hogy ezentulra Erdély ellen minden ellenségeskedéstől tartózkodni fognak. Ez 1611-ben történt. A 1613-iki pozsonyi országgyülés Thurzó szerződvényét Báthori Gáborral helybehagyta s az erdélyi rendek szabad választási jogát ujra elismerte.

Ezalatt Báthori Gábor fő párthivét és legjobb emberét Bethlen Gábort — kinek trónját is köszönheté — elvesztette és ellenségévé tette.

Tudniillik midőn a fejedelem Szebenben nála ebédelt, a lépcsőn lefelé jövet egy fok megbillent s ő eltántorodott. Bethlen irigyei erre azt költötték, mintha az egész kicsinált dolog lett volna. A gyanakodó és csába fejedelem befogadta a rágalmazók sugdosásait és elhatározta a vetélytárs megöletését, miről Bethlen értesülvén, hirtelen Törökországba illant, hol az országnagyokkal már nagy részint ismeretségben állt s most a szultán kegyét is csakhamar megnyerte. Másfelől az elégületlenség és ingerültség az országban mind inkább terjedett. Nem volt jog, nem kiváltság, nem az erkölcsnek és becsületnek egy törvénye, melyet az egészen elfajult és elrészegesedett fejedelem minden tekintet nélkül meg ne sértett volna. A nép szava boszut kiáltott A kiáltás egész Konstantinápolyig hatott, s minthogy Báthori a Fényeskaput is több izben megbántotta és maga ellen haragitotta: ez Bethlen Gábort a rendek hivására sereggel Vaskapu felé az országba inditotta; a Havasalföld felől a tatárság nyomult be: az Iszkender basa — ez Salim-Giliai khán vezérlete alatt.

Báthori a Kenyérmezőn táborozott, midőn a berontást hirül vette s megijedve a támadó sereg nagy számától Kolozsvárra szaladt. A Feleknél érte utol a tatárság s a városba szoritotta. Bethlen Gábor is mind közelebb érvén, az ország Báthori ellen nyilt lázzadásba tört ki ugy hogy fejedelemsége megtarthatására minden reménységét elvesztette s jónak látta Nagy-Várad-

ra menekülni. Ott két, maga-nevelte hires borivó vitéze Szilasy János és Nadányi Gergely boszus kezétől veszett el, 1613, oct. 14-kén; kiket aztán Bethlen Gábor öletett meg. A Báthoriról nyujtott kép kiegészitéséül álljon itt korán elhunyt feledhetlen barátunk, Herepei Ottó róla szóló szép balladája.

Báthori Gábor.

1613.

Csordultig a pohár —
Az ország harcra kész;
A trónig ért a zaj —
Fejdelmet sujt a vész.
„Szaladj uram hamar!“

„Egy-két hívem maradt,
A többi elhagyott.
Oh hogy megértem e
Gyalázatos napot! . . . .“
És könyezett szeme.

A kis Sebes patak
Csörögve fut, szalad.
Gyorsabban jár a mén —
A patak elmarad.
— Hogy elborult a fény!

Nagy-Váradig futott —
Ott megpihenne már,
De nincsen nyugalom . . . .
És több nap igy lejár —
S már mást ural a hon.

„Oly bús vagy jó uram,
Orcád is halovány . . . .
Kell bor, mely lelket ad?
Kell-e piros leány?“
„Add vissza trónomat!“

E lég oly perzselő,
Halált, dögvészt lehell!
Nyergelj — a vágy ragad, —
Hagyjuk e helyet el!
S a mén, mint szél, szalad.

A fejdelem szivét
A bánat szaggatá.
Kisded halomra áll —
És onnan néz alá.
„Halál reád halál!!“

„Kezünkben a cudar,
Aljas, nőcsábító.
Oh hogy nem lehetett
Jutalma a bitó!“
— S nyil zúg feje felett.

Orozva száll a nyíl,
Orozva sujt a kard:
Az estéli homály
Átkot, vért eltakart . . . .
Kibékit a halál! — —

Herepei Ottó *)

*) Meghalt 1857, aug. 12-én, 19 éves korában.

IX.

Bethlen Gábor.

(1613—1629.)

Erdély legnagyobb fejedelméhez és egyszersmind a magyar historia egyik legfényesebb lapjához értünk, hol a vallásszabadság, nemzetiség, törvény és közmivelődés halhatatlan bajnoka a hirnév és vitézség magasztos fénykörében ragyog előttünk; ő a kinek hibája is csak olyan volt, a mi másnál erény lett volna: tudniillik szerfölötti szerénysége, melynél fogva a koronát, midőn egy egész ország ajánlotta, visszautasitni jónak látta.

Született 1580-ban, az ország egyik legelső családjából, mely a hazának több vezért és kitünő tisztviselőt adott. Apja Farkas a mohácsi csatában kitüntette magát. Bethlen Gábor korán jutott árvaságra s hamar bonyolodott a közügyek szövevényébe.

Báthori Zsigmond átkos kormánya az országot roppant veszedelembe döntötte. Básta fizetetlen katonái rablás által kármentesitették mago-

kat, mig gonosz vezérök a lefejezett vagy leagyalt magyar nemesek birtokait foglalta el. Bethlen a a török táborba futott hazájának védelmet kérni. Az erdélyiek már ekkor nagy bizalommal voltak az ifju bajnok iránt és egyhangulag fejedelmökké választották. De ő elháritotta magáról a kitüntetést, mely szerény vonás mindig sajátja volt — és a fejedelemi méltóságot tapasztalt barátja- és pártfogójára Bocskai Istvánra ruházta, kinek magát egészen rendelkezése alá helyezte. Bocskai rejtélyes halála után Báthori Gábor fejedelemmé választását vitte ki s csak később vette észre, mint megcsalatkozott az emberben, mert alig ült Báthori a fejedelmi székbe, a jog és becsület törvényeit gázolni kezdte s ellenséget és barátot kénye szerint vett üldözőbe. Bethlen Gábornak is menekülni kellett. A temesvári basánál keresett oltalmat; onnan a Nagyurhoz Drinápolyba ment, ki igen szivesen fogadta s ünnepélyesen erdélyi fejedelemmé tevén, minden moldvai és oláhországi basájához rendeletet küldött Báthori elüzésére. Báthori halála után két héttel a kolozsvári országgyülés Bethlen Gábort fejedelemmé kiáltotta ki, 1613. oct. 27-én.

II. Mátyás királynak kedvenc eszméje volt Erdélyt az austriai birodalomhoz kapcsolni. Ezért Bethlen Gábor választását kérdés alá vette, s s csak hosszas alkudozások után, midőn terveinek meghiusult voltát tapasztalta, állott rá Bethlen elismerésére a nagyszombati békében, 1615, máj. 6-kán.

A béke idejét az ország rongált pénzügyi és igazságszolgáltatási viszonyainak helyreállítására forditotta; nagy öszvegeket adott egyházakra, tanintézetekre és nyilvános épületekre, Ekkor alapitotta, többek közt az enyedi főtanodát is, előbb Gyula-Fehérvárott és tett le tőkét számos külföldi egyetemnél, szegény sorsu protestáns tanulók számára.

De a Ferdinánd trónra léptekor az osztrák örökös tartományokban kiütött polgárháboru, fenyegetett magyarországi hitsorsosai érdekében őt is táborba szólitotta. Igy a hármincéves háboruban az elégületlenek vezérei közt fő szerepet játszott s az egész rémkorszakban ő bizonyitott legtöbb emberiességet, mérsékletet és határozotságot, valamint a legtisztább jó akaratot a méltányos béke iránt. A legjelesebb császári hadvezérek s maga a sötét friedlandi herceg (Wallenstein) ellenében soha egy csatát sem vesztett. Felső-Magyarország minden táján, hol megfordult, a nép örömmel üdvözölte mint szabaditóját s diadalmas léptekkel ment egészer a császár fővárosának kapujáig — ki csak megrongált, gyönge serget tudott Bethlen ellenébe állitni s ezt a békére mégis mindig hajlandónak lelte.

Bethlen Gábor nagy szive kellett, hogy a csáboknak ellenállni birjon.

Pozsony bevétele után, 1619. oct. 17-én egyhangulag Magyarország királyává kiáltották. 1620 augustusában a besztercebányai országgyü-

lés ujra megválasztotta; sürgették, kérve-és erőszakolva hogy magát koronáztassa meg.

A porta magyarhoni basáit sergestől parancsa alá helyezte; a tatár khán hasonló ajánlatot tett; a német fejedelmek támogatást igértek, maga Franciaország örömest nyujtott volna kezet Ferdinánd megalázására, de Bethlen — isten tudja minő ámulat vagy zsibbadtság által lekötve, — hajthatatlan maradt, a királyi pálcát eltaszitotta és Ferdinánddal alkuba ereszkedett s végre a szentkoronát és jelvényeket is kiadta neki, — mindig csupán a többször fölfogadott de soh' sem teljesitett feltétellel, miszerint a császár kötelezte magát, részére az opuliai és ratibori hercegséget, r. szenbirodalombeli herceg cimével s több Erdélyhatári megyével átadni, — a protestánsok vallásszabadságát pedig a bécsi békekötés elavulhatlan ereje szerint megtartani. Ily értelemben készült el 1620-ban a pozsonyi béke.

Minthogy azonban Ferdinánd e béke feltételeit teljesitni makacsul vonakodott, Bethlen Gábor nagy sereggel ujra beszáguldott Ausztriába s a császártól 1621-ben a nikolsburgi hires békét csikarta ki, végre 1626 ban a második pozsonyit De a hercegségeket birtokába soha sem vehette.

Ezentul egészen közmivelődési és tudományos terveinek élt Gyula-Fehérvárt és számos harca s számtalan gondja közben ráért a bibliának huszonhatszori átolvasására.

De a nagy embernek vépnapjai sem maradhattak fellegtelenül. A mint betegesedni kezdett,

második neje, a kecses fiatal brandenburgi hercegnő Kata, kinek Bethlen apja lehetett volna, különféle szerelmi ármányokat és alkukat kötött férje ellenségeivel és kegyenceivel. Bethlen megtudta a keserű titkot, de szive sokkal nemesebb, fájdalma nagyobb volt, hogysem boszut tudjon állani a kikapó asszonyon. Az algyógyi fürdőkben akarta hólyagkövét orvosolni s növekedő mellvizkórságától megmenekedni, midőn legnagyobb tervei közt meglepte a halál nov. 15-én 1629. Romlott nején kivül más örököst nem hagyott.

Utolsó éveiben sokat igyekezett a portánál Moldva és Oláhország megnyerésén, hogy az ozmán zsarnoksága alól kiszabaditsa. Nagyon szeretett volna a kereszténység védőjének neveztetni s dák királyságról álmodozott, minő e tájakon Róma korában fennállott, mielőtt még a népvándorlás Nyugot-Europa államviszonyait föl nem forgatta.

Bethlen legnagyobb ellenségeinél is bölcs és lovagias fejedelem hirében állott. Büszke de nemes gondolkozásu; mint minden nagy politicus, nem épen ravaszság nélkül, — jól tudván, hogy e görbe világgal egyenes gyalogyösvényen boldogulni nagyon nehéz volna; dicsőségért lángolván, ügyekezett ön-felemelésén, a hol csak más rövidsége nélkül és igazsággal lehetett, de a vallás és becsület bálványképei előtt mindig megtudott alázódni s halála óráján is azt irta egy lapra, a mi harmadfél századdal később a „Legna-

gyobb magyarnak“ s utána egy nemzetnek lön jeligéje: „Ha isten velünk, ki ellenünk?!“

Igy élt, igy halt meg Erdélynek szivre, elmére és hatalomra nézve legjelesebb fejedelme, kivel a két első tekintetben csak II. Rákóci Ferenc állja ki a versenyt, az utóbbira, t. i. hatalomra nézve egy sem mérkőzhetik. Országlása alatt a kis hon anyagilag és szellemileg a virágzás oly magas fokára jutott volt, hogy földirati terjedelmének aránylag csekély voltát nem tekintve, szava Europa tanácsában is nyomatékkal birt. Bethlen Gáborról van följegyezve: az angol udvarhoz küldött követeinek utasitásul adta, hogy a király előtt mindvégig föltett kalappal álljanak; s egykori apródja, a később fejdelemmé lett derék Kemény János — meghazudtolva a példaszót, mely szerint „komornyikja előtt senki sem lehet nagy ember“ — önéletiratában az igaz tisztelet és tettetéstelen kegyelet meleg hangján ekkép emlékezik róla: „Oda a nagy fejedelem, kihez hasonló Mátyás királytól fogva és István királyon kivül nem hallatott, nem is remélhetni: eszes, vitéz, liberalis,, oeconomus; munkában fáradhatatlan; haszontalan dolgokban idejét nem töltő; tekintetében orosz lán; conversatioban nyájas; józan életü; megharagudni tudó, de azt megmértéklő; haragot nem tartó; kiinn a közönséges helyen nagy auctoritással, benn pedig házában nyájas szelidséggel; fris lovakban, muzsikában, néha táncokban is — de nem részegséggel, gyönyörködő. Mindkét ha-

talmas császárt in aequilibrio tartja vala, magához és hazájához; egyebek rettegik vala, a magyar nemzetet elhiresitette vala. Óh vajha remélhető volna valaha más! Óh vajha avagy ne született vagy örökké élt volna!“

X.

Brandenburgi Katalin.

(1629—1630.)

Midőn Bethlen Gábor éltének végét közeledni látta, a nélkül hogy már örököshöz reménye lehetne, második nejét, a brandenburgi hercegnőt Katalint, Gusztáv Adolf svéd király nővérét szemelte ki követőjeül a fejedelmi székben és ezt nemcsak az országgal elfogadtatta, hanem számára a német császár és török szultán beleegyezését is sikerült megnyernie.

Azonban vége felé, a mint a nagy ember és nagy fejedelem betegeskedni kezdett, a kecses ifju német hölgy, ki ismeretlenül, politicai számitások kedvéért kötötte sorsát a hozzá különben meleg vonzalommal viseltető fejedelemhez; — most udvara rokon koru és kedélyü ifjainál igyekezett szórakozást keresni. Előbb Serothin nevü Morvából menekült fölovászmesterét tüntette ki — még pedig oly szemmellátható lag, hogy a dolog az egész gyulafehérvári udvar figyelmét fölgerjesztette s Bethlen Gábornak is fülébe hatott. Ekkor bánta a megcsalt fejedelem a késő

dolgot, s hogy szeretett országa a ledér és könnyelmü asszony kezén kardalészára ne jusson, öcsét Bethlen Istvánt nevezte mellé kormányzónak; Serothint pedig udvarából csendesen eligazitotta. De Katalin meg sem várta hogy, a kialvó csillag egészen letünjék a bus magyar égről, s már rovására alkudozni kezdett, szivéről és az uralkodásról. Ezuttal a nős, de legjobb korában levő előkelő származásu Csáki Istvánra vetette szemét, ki örvendett a választásnak s előre fejedelmi süvegről álmodozott.

Bethlen Gábor halálával csakugyan tetemes pártot is tudott maga körül gyüjteni. A léha fejedelemnő nemcsak minden befolyását, de Bethlen szinte egy millióra menő hagyományát is a ravasz udvaronc rendelkezésére adta. Ez, ügye támogatására, feles számu hadat is gyüjtött s a német császár pártfogásán kivül a catholicismust is segélyül vette céljai elérésére.

A fejedelem temetésére összehivott országgyülésen már majdnem összeütközésre került a dolog közte és ellenlábasa, Bethlen István között. Ő a fehérvári német gyalogságot is megnyerte volt magának. De időközben a kormányzó veje Gyulafi Samu, krasznai — és Seredi István középszolnoki főispánok Kovács Pétert Csáki főhadával Kővárvidékén szétverték, mire a practicus de félénk Csáki kiosont Gyula-Fehérvárról. Még egy darabig kisérgette ugyan a fejedelemséget, de iparkodásának sikertelen voltáról végre meggyőződvén, rávette a mindinkább cégéresedő fe-

jedelemasszonyt, hogy tokaji és munkácsi uradalmát reá ruházza át; aztán nőstől együtt kiköltözött Erdélyből.

Akközben az 1630-i medgyesi országgyülésen Bethlen István nyilt panaszt emelt Brandenburgi Kata sülyedt magaviselete és gondatlan kormánya ellen s letételét követelte. De számosan voltak, a kiknek a zavarosban halászni kedvök telt s a jesuiták pártja — mely Katalint már férje életében a r. cath. vallásra téritette — kivitte megmarasztását, oly feltétellel mindazáltal, hogy a ref. egyház kebelébe visszatérjen és Bethlen István szaván járjon.

A fejedelemasszonynak nem tetszett a megkötött helyzet. Szatmári hadait Bornemisza János vezérlete alatt Erdélybe rendelte s maga Szamosujvárra utazott, az államcsinyt onnan intézendő. De Bethlen István hadai Bornemiszát visszaüzték s a cselt meghiusitották.

Azonban Katalin magaviselete a botrányt és elégületlenséget folyvást szaporitotta. A rendek fölszólitották a leköszönésre. Az augusztusi országgyülés már oly szándékkal gyült össze hogy ha szép szerével le nem mond, erővel fogják letenni. Végre sikerült rávenni a bucsura.

A Bethlen István és Rákóci György közt kitört viszongások még néhány hónapig benn tartóztatták. Magyarországon átutaztában utoljára találkozott Csákival; — ezután kiment a hazából, senki által sem sajnálva.

XI.

Bethlen István.

(1630—1631.)

Brandenburgi Katalinnak az 1630. augustusi kolozsvári országgyülésen történt kénytelen lemondása után a rendek nagy többséggel a kormányzót, Bethlen Istvánt választották fejedelemmé; de ezt Bethlen István előre nem remélvén a választás előtt fiát, Istvánt és vejét Zólyomi Dávidot Sárospatakra, Rákóci Györgyhöz, Zsigmond fiához küldte, a fejedelemség elnyeréséről tett biztatással és támogatásának fölajánlásával. Rákóci jó szivvel engedett a fölhivásnak s Váradon várta az országgyülés határozatát.

A mint már a választás megtörtént, Bethlen István semmi hajlamot nem mutatott a visszavonulásra, hanem Rákóci Györgyöt a történtekről és a fejedelmi szék általa lett elfoglalása felől értesitette. De Rákóci sem akart igényeiről lemondani, annyival inkább, mert a hajduk is mellé

nyilatkoztak. Vérontás kikerülése végett sok járáskelés után személyesen találkoztak a trónkövetlők és abban egyeztek meg, hogy Bethlen hirdessen uj fejedelemválasztó országgyülést Segesvárra. Rákóci ezalatt az özvegy fejedelemasszonynál, a rendeknél és a török császárnál mindent elkövetett célja kivihetésére, ugy hogy, főleg Brandenburgi Kata támogatása és ajándékozásai által az 1631-i segesvári választáson csakugyan többséget is nyert.

Igy a gyenge lelkü Bethlen István még azon évben kivonult magyarországi jószágaira.

XII.

I. Rákóci György.

(1630—1648.)

A linci békekötés hirneves szerzője, a vallásszabadság és nemzetiség bátor lelkü védője karddal kezében volt kénytelen ujonan nyert fejedelmi székét megoltalmazni. Mert a török porta még 1631 elején helybenhagyta ugyan a segesvári gyülés választását, de II. Ferdinánd magyar király nem akarta Rákócit elismerni s nádorát Eszterházi Miklóst haddal ellene inditotta. Azonban sergének előcsapatját az erdélyiek Rakamaznál tönkre verték és a császárt fegvernyugvásra kényszeritették. A fejedelem e fegyvernyugvást oly lelkiismeretesen meg is tartotta, hogy a protestantismus dicső védőrének Gusztáv Adolfnak németalföldi diadalai és sürgető felszólitása sem volt képes szószegésre birni. A lützeni csata után aztán állandó békét kötött Ferdinánddal Eperjesen 1633-ban, mely által az ezt követett bécsi béke pontjait megerősitették, Munkács vára pedig —

200,000 forint Brandenburgi Katának fizetendő kárpótlásért — örökre Rákóci birtokába ment át.

Nagy gyengeség volt Rákóci természetében a szerfölötti birtokvágy, mi őt gyakran erőszakra és törvénytelenségre ragadta. Többek közt a megsértett Székely Mózes már 1634-ben annyira elidegenitette tőle a szultánt, hogy török hadat is nyert Rákóci ellen. Ezt ugyan visszaverték a fejedelem hadai, de nem sokára megujitotta a támadást az idősbik Bethlen István, ki panaszát hasonlóképen a Fényes-kapuhoz vitte. Rákóci ajándékokkal igyekezett a kaput megnyerni, de siker nélkül, mert Bethlen a budai basától segitséget kapott, Rákóci Kornis Zsigmondot küldte eléje s 1636-ban, oct. 1-én Szalontánál találkozott össze a két sereg. Az ütközet után mindkét fél vesztesnek tartotta magát s alkudozni kezdtek. Bethlen minden jószágát vissza kapta; egymásnak pedig barátságot fogadtak.

1642-ben Torstensohn, svéd vezér a győzelmes protestans hadakkal Olmücig hatolt, onnan hivta Rákócit szövetségre a Magyarországon is fenyegetett vallás szabadság érdekében. Rákócinak már előbb sok boszuságot okoztak a császári udvarban róla és nejéről a kegyes és nagy miveltségü Lórántfi Zsuzsánáról kerengő gunyiratok. Másfelől a bécsi békekötés határozmányainak teljesitését a császári kormány folyvást halogatta. Ezért a porta engedélyével 1643-ban szövetségre lépett a svédekkel s 1644-ben febr.

17-kén kibocsátott nyilatkozványa szerint hadat izent Ferdinándnak „az evangeliomot követő hitvallás szabadságának helyreállitására.“ Kemény János, az erdélyi hadak vezére, csakhamar Gömörig hatolt és ott foglalt téli szállást. Az alatt Torstensohn is győztesen nyomult előre. III. Ferdinánd kénytelennek látta magát Nagy-Szombatban alkudozást nyitni meg Rákóci követeivel. Oda jött a hire a svéd vezér elhatározott hadi szerencséjének, mi miatt a császár Prágából Bécsbe, családja pedig Styriába volt kénytelen menekülni. Erre a nagyszombati értekezlet is szélyeloszlott; Rákóci Munkácson pénz- segély iránti egyességet kötött a francia udvarral, s Kemény János alatt serge egy részét Torstensohnhoz Brünn alá küldötte.

Időközben a császárnak sikerült a török portánál Rákócihoz több tiltó rendeletet eszközölni a további hadfolytatás ellen; engedetlenség esetére — e volt a szultán parancsleveleiben — török hadak fogják Erdélyt elboritni.

Torstensohn Brünn környékét győzelmesen elfoglalta. Ily aggodalmas helyzetben Ferdinánd Rákócit Törős János által külön béke kötésére szólitotta föl. Rákóci, tekintetbe vévén a törökök szembetünő elidegenedettségét, szükségesnek látta az ajánlatot elfogadni s külön békét kötni a németekkel. E béke pontjai 1645. dec. 16-án Lincben oklevélbe foglaltattak; innen nevezik linci békekötésnek, mely a magyar protestansok szabadvallás gyakorlatának egyik fő alapköve s

ujabb időben is gyakran szóban forgott. E kötésnél fogva Rákóci uradalma Tokajjal, Regéccel és Bethlen Gábor 7 vármegyéjével szaporodott, minek okáért a török az évi adót 10,000 aranyról 15,000-re emelte. Hanem Rákóci az eddigi hűbér megfizetésétől is vonakodni kezdett s az e miatt kitörőben volt háborut csak Ibrahim szultánnak 1647-ben történt erőszakos halála gátolta meg.

A mit a Fényes-kaputól megvont a fösvény fejedelem, bőven kiadta a lengyel korona megszerzésére, mely IV. Ulászló halálával választás alá jutott. Azonban oct. 11-én 1618-ban őt magát is utolérte a halandók sorsa.

Hátramaradt két fia közől Zsigmond 1562-ben, 29 éves korában himlőben halt meg. A másik, György apját követte a fejedelmi székben.

A kitünő hitbuzgalmu fejedelem a vallás és közmivelődés céljára, minden pénzszeretete mellett sem keveset költött; tanodákra, egyházakra, külföldön tanuló protestans ifjak segélyezésére szivesen adakozott. Az öreg Gradual nevü nagy énekes könyvet maga költségén kinyomatta s példányait a h. h. iskolák és egyházak közt ingyen osztogatta.

Ő nyomatott először könyvet — zsoltárokat — román nyelven.

XIII.

II. Rákóci György.

(1648—1661.)

Nagy törekvések, merész álmok, ha számitással és önmérséklettel nem járnak, nem mindig hordják magokban a siker biztositékát, s ha az önzéstelenség zománcába nem képesek burkolózni, a történet szava pálcát tör fölöttök. Erre Rákóci György sorsa a legtalálóbb példát szolgáltatja. —

Még atyja életében fejedelemmé választatván, 1648-ban midőn az uralkodást tettleg átalvette, azonnal sietett a fösvény apja alatt három esztendő óta elmaradt adót Konstantinápolyba megküldeni, mi által oly kedvességet nyert a szultán udvarában hogy nemcsak a fejedelemségben megerősitették, de a moldvai és oláhországi vajdákat is alája rendelték. E hatalomnál fogva Bazilt, az engedetlen moldvai vajdát 1653. kitette hivatalából s annak korlátnokát Istvánt állitotta helyébe, kit a Fényes-kapu is megerősitett. Két

évvel később pedig Konstantin oláh vajdát helyezte vissza, föllázadt alattvalói legyőzésével. Ezen tettei által mind benn, mind künn tekintélyt szerzett magának.

E tájt a svéd trónkövetlő Gusztáv-Károly és a lengyel király Kázmér-János között örökösödési háboru tört ki a svéd korona miatt. Rákócit mindkét fél szövetségre szólitotta. Ő, mind a mellett hogy nemcsak az orosz cár és német császár, hanem a török porta is Kázmér pártját fogták: jobbnak látta a már győzelmes svéd királyhoz állani s 1657 elején 25,000 emberrel lengyelföldre nyomult, győzelem esetén Lengyelország egy részét remélvén, királyi cimmel. Egyelőre ugy látszott, el van dölve Lengyelország sorsa, de közbejött hatalmas befolyások másképp határoztak. A dán király III. Fridrik t.i. hasznára akarván forditani svéd szomszédja távollétét, országába ütött és ez kénytelennek látta magát hadiereje nagyobb részével haza takarodni, Krakkó és Bresk őrizetét Rákócira bizván. De másfelől a tatárok is megérkeztek Kázmér támogatására s Rákócit sarokba szoritották. Serge vezényletét Kemény Jánosra bizván, maga alig tudott háromszáznyi kisérettel Erdélybe vergődni. Kemény tatár fogságba került; hada nagy részét lekaszabolták s Rákócival egy időben érkezett meg a nagyvezér rendelete Gyula-Fehérvárra, mi-zerint haladéktalanul uj választáshoz fogjanak az engedetlen fejdelem helyett. A rendek esedezésére tehát lemondott Rákóci a fejedelemségről és helyébe rögtön

Rhédei Ferencet választották, azonban oly kikötéssel hogy mihelyt a magyarhoni jószágára vonult Rákócinak a portát megengesztelni sikerül, hivataláról köszönjön le. De Rákóci közbenjárása a nagyvezérnél eredmény nélkül maradt s ő, türelmét vesztve, 1658 elején fegyveres erővel benyomult Erdélybe a fejedelemség visszafoglalására. A Medgyesen összegyült rendek jan. 25-én engedtek kivánságának s Rhédeit elbocsájtván, ujra őt ismerték fejedelemnek. Erre a budai basa ellene indult, ezt Rákóci Lippánál megverte. Hanem időközben a nagyvezér is megérkezett Temesvárhoz 100,000 emberrel; a tatárok elöntötték a szegény országot s iszonyu kegyetlenséggel pusztitottak mindenfelé. Ily szörnyü hatalom elől Rákóci a havasok közé szaladt, az országgyülés pedig engesztelő követséget küldött a nagyvezérhez. A követség feje, Barcsai Ákos annyira megtetszett a nagyvezérnek hogy a kegyelmet, bár sulyos feltételek alatt, megigérte, oly kikötéssel hogy Barcsai Ákost válaszsza az ország fejedelemmé. A kétségbeesett rendek elfogadták a föltételeket és igy a tatárok — miután több mint 100,000 embert legyilkoltak vagy rabszijra füztek, a gyulafehérvári fejdelmi palotát, templomot, Bethlen Gábor könyvtárát és sok helységet fölégettek — kivonultak az összeperzselt országból.

Azonban Rákóci nem nyugodott meg trónveszteségében, hanem 1659 elején beütött és Barcsait Szebenbe szoritotta. Már szinte bevette Sze-

bent, midőn a temesvári basa, védencének segélyére sietett. Rákóci elébeindult a török seregnek s Gyalu és Temes közt csakugyan találkozott is vele. Jun. 2-n került csatára a dolog. Az ütközet szerencséje eleinte a magyarok részére hajolt, mig Rákóci, bajnoki hevétől elkapatva, egy árkon keresztül ugratott, hol sisakját elejtve, fején négy vágást kapott. E miatt serge rendetlenségbe jött s nemsokára a törököknek hagyta a csatatért. — Rákócit Váradra vitték: ott halt meg jun. 8-án.

XIV.

Rhédei Ferenc.

(1657—1658.)

Rhédei Ferenc, magyar nemes családból születve, először huszti, majd szentjobbi és nagyváradi kapitányságot viselt és 1657-ben a máramarosi főispánságból jutott az erdélyi fejedelemségre, midőn a rendek II. Rákóci Györgyöt a török szultán parancsa folytán rávették a lemondásra. Rhédei elfogadta a magas tisztet, azon kikötéssel hogy a porta kiengesztelődése esetére a trónt megint adja át Rákóci Györgynek. El is próbálta Rákóci a porta megkérlelését, hanem sikertelenül, minek folytán Rhédei a jenői és szamosujvári őrségeket rábirta hogy a várat ország rendelése nélkül Rákócinak át ne adják. Erre Rákóci fegyverhez nyult és 1658 elején Medgyesre dietát hirdetett, mely a fegyveres erő közepette, részint félelemből, részint hajlamból, megint elismerte fejedelemnek. Rhédei, minden

belviszály kikerülése végett, szerényen visszavonult. Bethlen Farkas (hist. pag. 2.) különben is jámbor csendes embernek irja, ki azonban a fejedelmi székre mindenki itélete szerint méltó és alkalmas volt.

Fiában magva szakadt a nemzetség ez ágának.

XV.

Barcsai Ákos.

(1658—1661.)

Midőn II. Rákóci György, lengyel hadjárata által a török porta haragját magára vonta, az összefutott rendek követséggel igyekeztek a bősz nagyvezért megengesztelni és a tatárok iszonyu pusztitásaitól megmenteni az országot. A követség vezetője Barcsai Ákos, ugy megnyerte a vezér tetszését hogy ez őt jelölte ki az üresnek nyilvánitott fejedelmi székre; ezenkivül kért: hadi költség fejében 5 00,000 tallért és évi adóul 40,000 aranyat. A rendek elfogadták a kemény alkut. De Rákóci nem volt hajlandó saját egyéni becs- és birvágyának az ország javát és milliók nyugalmát föláldozni. A török hadak kitakarodásával ujra benyomult a legázolt országba s Barcsait Szebenbe szoritotta. Amhát temesvári basa fölvette a keztyüt, s a hadjárat Rákóci hősi halálával végződött.

Barcsai visszanyerte ugyan a fejedelmi szé

ket, de az uj temesvári basa kegyét elveszitvén, a török táborban letartóztatták és csak 400,000 tallér fizetése után bocsájtották szabadon. Azalatt Barcsai András és Gáspár kegyetlenségei — kire Ákos az országot bizta volt — elégedetlenkedést okoztak. Kemény János időközben a tatár fogságból haza jutva, felszólitást nyert a haza különböző részeiből, főleg a Rákóci-párttól a fejedelemség átvételére. Ennélfogva magához vonta a székelységet, melynek azelőtt kapitánya volt s hirtelen oly nagy népszerüségre tett szert, hogy az épen együtt levő segesvári országgyülés is megkinálta a fejedelemséggel. Midőn már Barcsai hirül vette, hogy ellenfele, öcsjét Gáspárt Buzánál megverte, Görgénybe vonult és az 1661-ki görgény-szentimrei dietán lemondott a fejedelemségről ugy hogy javairól biztositva légyen. Kemény megigérte, az ország pedig e birtokot a görgényi, szent-péteri és zsuki uradalmakkal is megszaporitotta.

A mint a budai basa a kedve ellen történt változást meghallotta, Kemény János ellen indult, ki Barcsait vélvén a megtámadás szerző okának, kötözve vitte ki, Magyarországra futtában. Utközben Kövér Ferenc és Váradi János a magános szekérre ütöttek s szegény Barcsait kegyelem nélkül agyonverték, holt-testét pedig egy árokba vetették. Aztán a parasztok ásták el jeltelen sirba.

Symboluma volt: „Deus providebit“ s e jelszónak egész életete megfelelt.

XVI.

Kemény János.

(1660—1662.)

Kemény János fejedelmi pályája uj erősségeül szolgál azon régi igazságnak, hogy kedvező körülmények nélkül a legszilárdabb jellem, a legragyogóbb tehetség és legdusabb tanulmány sem képes magát érvényesitni. — Kemény saját korának első rendü államférfiai és hadvezérei között kezdvén meg pályafutását, Bethlen Gábornak dicsekedett szeretetével, — s jó idején jelét adván diplomatai belátásának (valamint kiváló vezéri képességeinek is) még alig volt huszonkét éves, midőn már, az akkor hatalmas kis országot mindkét császárnál — a németnél és töröknél — képviselte. —

Bethlen Gábor elhunytával darabig Brandenburgi Katalin szolgálatában maradt; később I. Rákóci Györgyre szavazott. Ez jól ismervén Kemény János nem mindennapi elméjét, a Lupuj, moldvai vajda elleni hadra vezérül nevezte ki, és nem is csalatkozottt meg a nagy reményü ifju

bajnokban, kit bölcsesége, tapasztalása, tudományszeretete és bátor szive jó előre a haza egyik oszlopául jelöltek ki a közvéleményben.

De a balsors a szép kilátást hirtelen ketté vágta.

1656-ben t. i. II. Rákóci Györgygyel Lengyelországba ment Kemény. Mig ők künn harcoltak, azalatt Erdélybe beütöttek a tatárok s iszonyu pusztitást vittek véghez a gyámoltalan országon. Rákóci egyrészével sergének visszasietett; a mást Kemény János alatt Lengyelországban hagyta, oly reménynyel hogy majd sikerülend magokat kivágni. De a tatárok körülfogták s népét, a hős védelem daczára is, nagyobbrészt lekoncolták; maga Kemény rabságba esett és a tatárokkal Krimiába jutott.

Munkaszerető lelkét a láncok sem voltak képesek megbénitni. Napjait a muzsáknak szentelte. Itt készitette a 150 zsoltár magyarázatára szolgáló táblákat, melyek 1659-ben Sárospatakon láttak napvilágot. Irt egy mentegető emlékiratot a hibáján kivül elvesztett csatáról. — Leirta önéletét egész az 1665-ik évig, s e mű egyik legbecsesebb történeti kutfőnk.

Két év mulva sikerült a sanyaru fogságból megmenekednie. Utjában Mihne oláh vajdához vetődött, ki épen akkor haddal készült Barcsai Ákos ellen. Kemény minden befolyását a versengés megszüntetésére forditotta. Azonban Barcsai az ő Oláhországban mulatását ellene intézett mesterkedésre magyarázván, miután magát a feje-

delmi széken úgy sem tarthatta, a Keresztesmezején Keményt erdélyi fejedelemmé kiáltotta ki. Ámde Rákóci távolról sem mutatkozott hajlandónak a leköszönésre, mit Kemény megtudván, a kinált fejedelmi süveget visszautasitotta és magyarhoni birtokára vonult.

Rákóci halálával az 1660-ki szász-régeni gyülés csakugyan megint Keményre ruházta az uralkodást, ki magát Leopold császár oltalma alá adva, váraiba német őrséget fogadott. Ellenben a törökök nem szüntek meg folyvást a leköszönt Barcsai pártját fogni. Ezért Kemény Barcsait, bátyostól együtt elfogatta s a mint Kővárra akarta kisértetni, az őrök — nem tudni Kemény rendeletéből-e vagy nem: — utközben meggyilkolták.

A porta nem nézhette csöndes lélekkel hogy Erdély kicsuszszék keze közől s 1661-ben nagy serget inditott Kemény ellen, ki Montecucculi császári vezérrel egyesülve várta a támadást. A török basa Apafi Mihály ebesfalvi urat emelte a fejedelmi székbe és ennek nevével nyomult Kemény János ellen. De ütközetre csak 1662. jan. 23-án került a dolog Nagy-Szőlősnél — hol Kemény rettenthetetlen vitézséggel harcolt ugyan — eleinte katonáival együtt; de csata közben sergét egyszerre valami magyarázhatlan félelem szállotta meg, ugy hogy futásnak eredve, vezérét is magával sodorta; ez hátaslováról lefordult és saját lovasai taposták össze. Holttestét meg sem lehetett találni.

XVII.

I. Apafi Mihály.

(1661—1690.)

Erdély fejedelmi széke törvény szerint eleitől fogva szabad választás alatt állott ugyan, de az ország rendei a viszálkodások által okozott tömérdek háborúságba és zürzavarba beléunván, végefelé mindig az erősebb pártfogóval dicsekedhető, s oltalomképesebb trónkövetelőhöz hajoltak. Igy történt, hogy midőn 1661-ben Barcsai Ákos kivégeztetésével, Ali basa, az erdélyi török hadtest parancsnoka, a német császár által pártfogolt Kemény János ellenébe fejedelmet keresett, a nála tisztelgő szász követektől arra alkalmatos embert tudakolván, ezek az Ebesfalván lakó Apafi Mihály urat említették, ki a tatár fogságból, melybe II. Rákóci György lengyel hadjárata alkalmával jutott vala: az előtt kevéssel szabadult meg. Mindjárt el is inditott hát a basa egy szakasz ispáhit, oly parancsolattal, hogy Apafit rögtön a török táborba kisérjék. Nem tudván pedig mire vélni

a váratlan idézést a jámbor ember, annál nagyobb fölháborodással követte a kérhetetlen törököket, mert feleségét épen szülési kinok között kellett elhagynia, — s alig ért ki az ebesfalvi határból midőn egy lóhátas embere azon hiradással érte utól, hogy fia született, a mit kisérői kedves előjelül magyarázván, vigasztalták s jó reménységgel biztatták.

A török táborban csakugyan nagy becsülettel s fejedelmet illető minden tiszteséggel lőn fogadva. Itt érte a hir, hogy Montecucculi, a császári hadak fővezére, Kemény János támogatására Erdélyben megjelent; mire Ali basa az ország rendeit hamarjában összegyüjtvén, Apafit fejedelemmé választotta, s a zultán nevében a fejedelemség jellegeivel, bottal, kaftánynyal, zászlóval felruházta. E közben Montecucculi csekély sergét a tetemes számu török haderővel szemközt állitni nem bátorkodván, Kolozsvárt őrséget hagyott, s azután kihúzódott Erdélyből; majd 1662 elején a törökök is elvonultak. Ennek hallatára Kemény János pár ezer emberrel fölkerekedett, Apafit Segesvárba beszoritotta, — kinek fölmentésére Ali, 2000 válogatott lovassal a magyar születésü Mucsuk basát küldte. Ez (jan. 22-én) a mily hirtelen ép oly észrevétlenül a várba lopózott, onnan másnap az őrizettel együtt Kemény nagy-szöllősi táborára rontott, azt szélyelverte, s teljesen megszalasztotta, mely szaladás közben lováról maga Kemény János is leesvén, agyontapodtatott, és Apafit vetélytárs nélkül hagyta.

De nyugodalma csak a következő év elejéig tartott, midőn a német császár és Fényeskapu (Törökország) között a háboru kiütvén, mint török védencnek, Apafinak is föl kellett kelni az erdélyi hadakkal, s a Magyarországon levő Kiuperli Achmet nagyvezirhez csatlakozni. — Ekkor került a fejedelmi udvarba széki Teleki Mihály, még az időben csak kővári kapitány és a fejedelem sógora (mert anyja Apafi nejével, a szép és szellemdus Bornemisza Annával testvér volt); ki e rokon összeköttetésnél, rendkivüli elméjénél, kormányzási ügyességénél s nagy tapasztalásánál fogva, később a fejedelemre, és az ország sorsára oly nagy és végzetes befolyást gyakorolt. Teleki tanácsára Apafi már Esztergom alól levelezésbe ereszkedett a német császárral s részéről azon esetre, ha a magyarhoni protestansoknak szabadvallásgyakorlatot enged: semlegességet igért, és még a vasvári békekötés előtt — melynélfogva Erdélyből mind a császári, mind a török haderőnek ki kellett vonulni — haza is takarodott.

Ekkor fedezték föl Magyarországban Zrinyi, Nádasdi s többek hires összeesküvését, melynek részesei közől néhányan Tököli Imrével Erdélybe menekültek, hol — Tököli révén, ki a már akkor mindenható Teleki Mihály lányát hitvesül eljegyezte — nemcsak szives fogadásban részesültek, sőt midőn 1672-ben I. Leopold ellen fegyvert fogtak, Telekitől tettleges gyámolitást is nyertek.

Majd 1677-ben Bethune, a varsói francia kö-

vet, Apafi és XIV. Lajos francia király közt szövetséget eszközölt Leopold ellen, melyhez a török szultán is beleegyezését adván, a magyar felkelőkből s lengyel és frank pénzen fogadott különféle fegyveresekből álló sereg vezérletét Teleki Mihály vállalta föl, midőn pedig ez a francia és lengyel zsoldosok parancsnokával, Bohambebal össze nem férhetett, helyét a nagy hadvezéri elmével és képzettséggel, s e mellett különös népszerüséggel biró derék Tököli Imre foglalta el.

Akközben Tököli, I. Rákóci Ferenc özvegyével a kellemdus és bátorlelkü Zrinyi Ilonával megismerkedvén, Teleki leányának a jegygyürüt vissza küldte, s Ilonát nem sokára oltárhoz vezette. — Ez idő óta a fölkelők, a boszus Teleki befolyására, Apafi rokonszenvét és pártfogását végképen elvesztették, ugy hogy azontul az erdélyi had csak immel-ámmal, s csupán a török iránti kénytelen engedelmességből vett részt a háboruban, a mint pedig 1683-an innen a hadi szerencse a Fényeskapunak hátat forditott, a fejedelem Leopolddal ismét alkudozásba ereszkedett, Erdélynek német pártfogás alá bocsátása iránt, mindazáltal olyan kikötéssel, hogy ő, s utána fia, kit az ország rendei II. Apafi név alatt előre fejedelemmé tettek, méltóságukban maradjanak. De mig Apafi jobbra balra fontolgatózott, kifogásokat tett, azalatt Scherfenberg, császári tábornok 12,000 emberrel az országba nyomult, s Gyulafi sergét megvervén, Szeben alá szállott, honnan azonban csakhamar a török kézen levő budai vá-

rat ostromló császári sereg támogatására vissza kellett sietnie. — Buda bevétele után — mit mindenek felett a hős Petneházy vitézségének köszönhetni — herceg Lotharingi Károly, Veterani, Karaffa német tábornokok egymás után Erdélybe vonultak városokat, várakat elfoglaltak, az egy Fogarason kivül, hol a fejedelem lakott, kinek egészsége és lelki ereje már ekkor napról napra hanyatlott.

Ily viszonyok közt készült 1688-ban Telekinek Leopoldhoz intézett emlékirata: Moribunda Transilvania, ad pedes S. S. imperatoris projecta." (A felséges császár lábaihoz borúlt haldokló Erdély) melynél fogva az ország, alkotmánya és sarkalatos törvényei fenntartása mellett, I. Leopold és utódai örökségévé lett, miről a kötlevelet, melyet törvényes nyelven „Leopoldi okmány"nak neveznek, az ország nevében ugyancsak Teleki, mint a fogarasi országgyüléstől e végre megbizott választmánynak feje irta alá (1688-ban Nagy-Szebenben). Közbejárásának jutalma a császár részéről „romai szent birodalmi gróffá" emeltetése lett. Ezután nemsokára 1690-ben, apr. 14-én kimult I. Apafi Mihály.

Ennyiből áll a véletlenül s minden valódi vagy látszólagos érdem nélkül trónra jutott fejedelem kormányzásának rövid rajza.

XVIII.

II. Apafi Mihály.

(1690—1691.)

Második Apafi Mihályt az ország rendei még öt éves korában fejedelemmé választották ugyan, de ő e hivatalt soha tettleg nem birta, mert Erdély Kopasz Teleki mesterkedése folytán még atyja életében I. Leopold császár, mint magyar király kezére jutott. A török porta mind azáltal nem akart bele nyugodni a hire és érdeke nélkül történt egyességbe, s az országban közönségesen tisztelt nagyszivű és bajnoki lelkü Tököli Imrét tetemes segéderővel Törcsvárnál Erdélybe küldte a Heister által vezérelt német hadak elkergetésére és a fejedelmi széknek a nemzet kivánatához képesti elfoglalására. Tököli a Padina lupuluj nevű határhegy meredek oldalán bámulatos ügyességgel és bátorsággal leereszkedve, Zernyestnél Heister és Teleki Mihály seregét tönkreverte, Heister, Magni, Doria tábornokokat elfogta; Teleki halva maradt a csatatéren. Midőn Tököli a ravasz és kapzsi kormányférfi fejét meglátta, Cserei Mihály emlékirata szerint igy kiáltott föl: „Hej kopasz, kopasz, ha te nem lettél volna, Erdély nem jut a német kezére!“

Az 1690. september 15-kén Keresztényszigeten össze sereglett országgyülés — melyben a Tökölihez vallásáért ragaszkodó szászok is tevékeny részt vettek — Tökölit egyhangulag fejedelemmé választotta, s Hermann Lukács erdélyi ev. püspök által a szokott ünnepélylyel föl is kenette.

E rövid és pusztán csak tárgyra szoritkozó képmagyarázatok során nincs helye Erdély e fontos és kevéssé ismert történeti korszakának méltatásába bővebben ereszkedni. Elég legyen hát megjegyeznünk, mikép Leopold császár a következő évben a badeni herceg vezetése alatt nagyobb hadi erőt küldött Tököli megtámadására. Galga, tatár khán hanyagsága és belső egyenetlenségek kihozták a nemzeti párt ügyét kerékvágásából s Tököli, a tulerőnek engedni kényszerülve, a bodzai szorosnál örök isten hozzádot mondott Erdély sötét hegyeinek és virágos völgyeinek, hogy Munkács magas lelkü asszonyával, Zrinyi Ilonával együtt Nikomédiában mint korcsmáros végezze életét!

Leopold császár 1691. oct. 16-n költ oklevelében — mely Erdély szabadságait biztositja — Apafit fejdelemnek ismerte ugyan, de, mivel, ugymond, még csak 14 éves, az igazgatáshoz nem bocsájtotta, hanem 17,000 forint évpénz és hercegi cim mellett, Lichtenstein tábornok által Bécsbe vitette. Ott 1699-ben a fejedelmi cimről is le kellett köszönnie; ugy halt meg 1713-ban, febr. 1-n, 37 éves korában, maradék nélkül.

XIX.

Rákóci Ferenc.

(1707—1710.)

A szerencse a vétket, a balsors az erényt legjobban napvilágra hozza, mint a jó aranyat a tűz mérge szokta megpróbálni. Az igazi jellem ereje a viszontagságban nem vész el, mint a krumplicsira a zuzmarától, hanem megedződik, mint a cserfa a viharban.

Ki e gondolatot egész mivoltában fölfogni képes, az a kegyelet és áhitat szent érzeteivel fog közelitni ama, távol tengerparton zöldellő puszta sirhoz Rodostóban, hol azon nagynevű vezér számüzött hamvai pihennek, kiről joggal elmondhatni, a mit az aranytollu romai, Thrasybulus élete fölé irt: „Ha az erényt szerencse nélkül kell latba vetni: minden kétség nélkül ezt teszem legelől!“

A kurucvilág feje, I. Rákóci Ferenc és Zrinyi Ilona fia, Tököli Imre mostoha gyermeke és méltó követője: született 1676-ban Borsi várá-

ban, Zemplén megyében. Tizenkétéves volt a lánglelkü gyermek, midőn Caraffa, császári tábornok Munkács várát három évi nehéz ostrom után hős kebli anyjától Zrinyi Ilonától árulás által bevévén, neki a kötés értelmében kezesül Bécsbe kellett menni. I. Leopold Kolonics győri püspököt nevezte ki Rákóci gyámjaul, ki nevelését a csehországi jesuitákra bizta. De rajta nem fogott a megvesztegetett levegő, s a lelke megrontására intézett törekvések csak jelleme szilárditására szolgáltak. A szabadság jesuitája lett. Tanulása végeztével a császár engedelme mellett történt külföldi utazásában, megismerkedett Amalia hesseni hercegnővel, nőül vette és magyarországi jószágaira vonult. Itt érte Tokaji Ferenc támadása, ki 1697-ben békételen parasztok élére állva, föllázzadt a garázdálkodó császárikatonák ellen. Rákóci a hirre mindjárt Bécsbe távozott, s ott minden gyanu elháritására német szóval és német öltözettel élt, sőt magyar birtokát német földi jószágokért cserébe ajánlá az udvarnak. Ez első kuruc lázzadást csak hamar elnyomták. De a magyarok hire nélkül 1600 kötött kárlovici béke a hazában nagy elégületlenséget gerjesztett. Összesett ez a francia udvarnak Austria ellen táplált terveivel. XIV. Lajos ismerte a Magyarországon uralkodó szellemet, s élni kivánt vele céljai kivitelére. Rákóci ismét az országban lakott, midőn a stambuli francia követ felszólitotta: segélypénz mellett álljon az elégületlenek élére. Hasonló ösztönzésben részesült a belföldi békételenek részéről is, kik

nála szoktak összegyülekezni. Longeval, osztrák szolgálatban álló belga tiszt, Lüttichbe utazandó, egy 1700, nov. 1-n kelt levelet vett át Rákóczitól a francia király számára, de melyet utközben a bécsi kormánynak bemutatott. Itt ügyesen felbontották és elolvasva visszaadták, oly meghagyással: juttassa kézhez, a választ pedig mutassa be ujra. Néhány hét mulva visszatért az áruló belga Barbesier, francia minister dec. 18-n kelt válaszával, s minthogy a császári kormány még melyebben akart bele nézni a szövevénybe, ezt is megadatták Rákóci Ferencnek. Rákóci 1701-ben, február 11-kén kelt levelével megint Párisba inditotta Longevalt, ki ezt sem mulasztotta el bemutatni Bécsben. Minthogy már a császári kormány egészen tisztában volt a dologgal, Longevalt Lincben, Rákócit pedig Patakon elfogatta, máj. 29-n, és Németujhelyre vitette. Vele egy időben több magyart is elfogtak. Bercsényi Miklós, Rákóci legmeghittebb barátja, neszét vévén a dolognak, Lengyelországba futott. Hiában követelt Rákóci hazai törvényszéket pere ellátására; ügyét tisztán csak németekből álló bíróság vette tárgyalás alá, gróf Bucellini, osztrák korlátnok elnöklete alatt.

Ez állapot rémes sejditéssel töltötte el a fogoly lelkét, s kétségét legkevésbbé sem volt alkalmas eloszlatni ama körülmény, hogy ugyanazon négy fal közé volt eltemetve, melynek sötét üregéből azelőtt harminc évvel nagyapja, a nagy szivü és bölcs Zrinyi Péter egyenesen a vér-

padra lépett. Nem látott más módot az elszökésnél, és igy, Lehmann várnagy segélyével nov. 7-n Lengyelországba menekedett.

Azalatt II. Károly halálával kiütött a spanyol örökösödési háboru. A császári hadak csaknem egészen kitakarodtak a hazából. Az ország elégületlensége a növekedő vallásüldözés és adófölemelés miatt naponkint nagyobb lett. Két magyar hadtestet is állitott a kormány; de midőn ezeket 1703-ban Magyarországról ki akarták vinni, elmaradt tőlök Kis Albert és Esze Tamás, a beregi erdőbe rejtekezve, számos békételen és bujdosó népet gyüjtöttek magok körül. A vidék lakossága is hozzájok szitott. Ezek ismét kuruc nevet vévén föl, követeket küldöttek Rákócihoz és Bercsényihez, vezérletre hiván őket. Rákóci előbb a dolgok helyzetét itthonn okosan kikémleltette, aztán néhány zászlót küldött nekik ily fölirattal: „Pro deo, patria, et libertate!“ (Istenért, hazáért, szabadságért!); kiáltvány által intette, hogy fegyelmet tartsanak és mindenekelőtt várat igyekezzenek hatalmukba keritni. De azok, Rákóci utasitásával ellenkezőleg, rabolni kezdtek, mig Károlyi Sándor szathmári főispán szélyelverte őket. Később azonban ujra összesereglettek; Rákóci pedig megtudván a fejére Bécsben kimondott halálos itéletet, lejött Munkács környékére, a kurucok élére állott s kibocsájtotta jun. 7-án, 1703-ban ama lángoló nyelven irt, hires nyilatkozványt, melyben a magyar nemzet lélekben járó sérel-

meit elsorolva. az országot fegyverre szólitotta. Ezáltal komolyabb jellemet öltött a fölkelés s csakhamar az egész nemzet elkeseredett szabadságharcává vált. De e harc rosz jósjelek közt indult meg, mert midőn Rákóci 3000-nyi gyakorlatlan népével Munkács alá szállott, meglepette magát Nigrelli császári tábornok által, ki a fölkelőket szélyelszórta. Épen jókor érkezett Bercsényi lengyel csapatokkal és francia pénzzel; másfelől meg a tiszamelléki derék lovasság. Ezekkel Huszt, Kálló, Nagy-Károly és más várakat egymásután megvett; előmenetele hirére mindenfelé harapózott a forradalom lángja; a bécsi kormány által megbántott Károlyi Sándor Tokajnál a szabadságharcosokhoz állott; Ocskai Nyitráig vitte a támadás zászlóját; Bercsényi Pozsonyig hatolt s Bécset is fenyegette, mig tulról, Erdélyben, Rabutin cs. vezért Szebenbe szoritották.

A következő 1704-ban a dunántuli kerület is a kurucokhoz nyilatkozott. A felkelő sereg közel járt hozzá, hogy a Németalföld déli részén diadalmaskodó bajor-francia hadsereggel egyesüljön. Ily körülmények közt az alkudozni küldött kalocsai érsek, Széchenyi Pál közbejárása sikeretlen maradt, mig Eugen hercegnek a hochstadti csatában nyert győzedelme Rákócit a selmeci értekezlet elfogadására határozta. Oda Bercsényit küldte, néhányad ma.ával. De alkudozás közben Kassa és más felföldi városok is hatalmába kerültek, a francia követ pedig folyvást biztatta a háboru folytatására. Más részt a

cs. követek nagyon csekély engedékenységet tanusitottak, és igy az értekezlet eredménytelenül oszlott szét s a két sereg N.-Szombatnál összeütközött. Itt a Heister alatti németség lett a győztes; azonban Rákóci megbomlott hadait hamar összeszedte és mind két fél téli szállásra vonult. De ezalatt sem némult el a fegyverzörgés: Forgács Simon Szatmárnál, Károlyi Bécs alatt, Bercsényi Nagy-Szombatnál sikerrel müködtek, ugy hogy a cs. kormány megint alkudozni kezdett. Ekkor halt meg I. Leopold, máj. 5-én és utódja I. József mindjárt szelidebb hurokat kezdett pengetni. Inditványára a tengeri hatalmak közbejárását a fölkelők is elfogadták. Rákóci a békeföltételek megállapitása végett Szécsényre gyülést hirdetett. Itt a felkelők „Szövetkezettek" nevét vették föl; Rákócit a szövetség fejévé nevezték, őt és a mellé adott 25 tagu tanácsot fölhatalmazták békekötésre; a vallásszabadságot kimondták s vállalatuk végcéljaul „a megcsonkitott magyar szabadság viszaállitását" nyilvánitották. Mindezt ünnepélyes esküvel erősitették meg.

Oct. 27-re határozták az alkudozás napját Nagy-Szombatba.

Addig Rákóci Erdélybe ment és a Heister helyett küldött Herbevillenek, novemb. 11. Zsibónál utját állotta. De tetemes vereséggel volt kénytelen visszahuzódni Magyarországra. Azalatt megnyilott a n.-szombati tanácskozás az angol és hollandi követek jelenlétében. A fölkelőket Bercsényi képviselte, ki társaival együtt az erdélyi

fejedelemség függetlenitését, szabad királyválasztást és ennek a nagyhatalmak általi biztositását követelték, mit Széchenyi Pál el nem fogadhatott. Igy a háboru tüze ismét kigyult és Rákóci 1707-ben Erdélybe menve, a rendeket Maros-Vásárhelyre összehítta s tőlök azon évi, márc. 28-ra fejedelemmé is választatott. E választást Lósárdi Zsuzsána, akkori költőnő és lángkeblü honleány nagy hatásu odával üdvözölte, mely több ezer példányban elterjedt. Rákóci a választást mind Bécsbe mind Konstantinápolyba hivatalosan tudtul adván, visszatért Magyarországra. hol máj. 16-ra Onodra országgyülést hirdetett. E gyülés, zajos előzmények után kijelentette az ország függetlenségét az ausztriai háztól; az interregnum alatt az igazgatást Rákócira bizta és a határozatokat a külhatalmaknak, névszerint Vitéz László által a francia udvarnak is megküldötte.

Miután a hadi szerencse sem kedvezett Józsefnek, 1708. febr. 29-re országgyülést hirdetett és arra a szövetkezetteket is meghivta. Azonban Rákóci a mindnyájok számára hozzá utasitott kir. meghivó-leveleket bontatlanul küldötte vissza és a megjelenést hiveinek megtiltotta. Mindazáltal összegyült az országgyülés, Pozsonyban, herceg Lichtenstein Ádám megbizott alatt, de a rendek teljes számának hiánya miatt márc. 12-én már kénytelen volt eloszlani; József pedig megint a kemény Heistert rendelte a makacs felkelők megtörésére. Ez Trencsénnél ütközött össze

Rákócival és nagy győzedelmet nyert. A bal fordulat következtében Csáki László, 900 lovasával a császáriakhoz állott s Bezerédi is alkudozni kezdett, de szándéka jókor kitudódván Sárospatakon fejét vesztette. Erdélyben sem harcoltak nagyobb sikerrel Rákóci hadai. József 1709, máj. 15-én megint országgyűlést hirdetett Pozsonyba, most is annélkül, hogy Rákóci a meghivást figyelembe vette volna. E gyülés Rákóciékat a haza elleneinek nyilvánitotta; avval elosztott. A pápa brevét bocsájtott ki a felkelők ellen. Ezek folytán Rákóci felekezete naponkint ritkulni kezdett. Rákóci összegyüjtötte XII. Károly svéd király Pultávánál szétvert sergének egy részét s döntő csatát kisérlett Romhánynál, Nográdban 1710. jan. 22-én. Előbb a forradalmiaknak látszott kedvezni a szerencse, de később a kuruc lovasság rendetlenségbe jött és szétszóródott.

E vesztett csatával az utolsó csillag haladt le Rákóci egéről. Péter orosz cár Rákóci kérésére közbevetette ugyan magát Magyarország ügyében a bécsi udvarnál, de siker nélkül. Hanem másfelől József mégis Pálfi Jánost bizta meg az alkudozással, kivel Rákóci, Károlyi Sándor inditványa folytán szóba is állott, Vaján, Szatmárban, 1711, jan. 30-án. A császár teljes bocsánatot igért Rákócinak, ha ősi birtokán kivül minden egyéb igényéről lemond, hadait szétbocsátja és a hűségesküt leteszi. Rákóci azalatt Salánkon, Ugocsában tanácskozást tartott, s midőn e tanács véleménye oda ütött ki, hogy a nagy-szombati föl-

lételektől ne álljanak el, maga biztosság okáért Lengyelországba vonult és az alkudozások folytatását Károlyira bizta. Károlyi márc. 14-én letette a hűségesküt Debrecenben s avval személyesen Rákócihoz indult, hogy a királyi ajánlatok elfogadására birja. Rákóci, az orosz cár közbejárásában bizván, halasztotta az ügyet és Husztra szövetségi gyülést hirdetett. Pálfi látván Rákócinak egyezkedés iránti idegenségét, Károlyi által egyenesen a szövetkezettekhez kivánt fordulni. Károlyi tehát Huszt helyett Szatmárra hivta össze az országgyülést és előterjesztette a királyi feltételeket. Hiába izentek Rákócinak, mérsékelje követeléseit és oldja fel hiveit az eskü alól: a fejdelem hajthatatlan maradt. Igy hát ön fejöktől végleges egyezményre léptek Pálfival, Szathmáron, 1711, apr. 29-én s ez egyezményt József időközben történt halálával anyja Eleonora-Magdolna, mint ideiglenes uralkodónő is megerősitette. A szathmári béke értelmében minden fölkelővel együtt Rákóci Ferenc is kegyelmet és jószágai felöl biztositást nyert, ha várait három hét alatt visszaadja és később a hűségesküt leteszi. De midőn mindenki meghódolt, Rákócinak, ötvened magával, nem kellett a kegyelem.

Cunctaque subacta, praeter atrocem animum Catonis!

A honvesztett fejdelem, Bercsényi Miklós, Forgács Simon, Eszterházi Antal, Csáki Mihály, Vay Ádám, Márjási Ádám, Mikes Kelemen és többi dicső társa kiséretében Dancignál hajóra ült s onnan Franciaországba ment. Párisból 1717-ben Mad-

ridba, Madridból Konstantinápolyba utazott, hol III. Akhmet szultán szivesen látta és birodalmában marasztotta. Ott körüle sereglettek bajtársai. Elsőben Jenikő, aztán Rodostó lett a számüzött magyarok lakhelye, melynek nevéből Bercsényi, anagrammával, Ostorod-ot csinált. Erongyos török városban élte le hátralévő napjait a nagy ember, irással, olvasással, jótéteménynyel. Mikes Kelemen — az utolsó rodostói magyar — irta le: mint járt-kelt a Marmoratenger partján a bujdosó magyar fejedelem; mint hullott az eszterga gyaluforgácsa szép sötét gesztenyeszin szakálára.

Párisban mulatása alatt kiadta volt emlékiratait francia nyelven: „Histoire des revolutions de Hongrie“ cim alatt, melyek halála után jelentek meg 2 kötetben. Még azelőtt, két fia György és József, Bécsből, hol fogva voltak, elillanva, atyjukat fölkeresték Rodostóban.

Nejét, Bercsényit, Eszterházyt és számos bajtársát eltemetve, hunyt el Rákóci, 1735-ben, apr. 8-án, ötvenkilenc éves korában.

Aztán egyedül téveteg szóhagyományban élt még a földnépénél a kuruc-világ emlékezete, — s a tárogató siralmas hangja csak néha lármázta fel Rákóci-bucsujával a bodrogparti fűzesek viszhangját. — De ujabban ismét megszellőztették az emlékezet sárga lapjait s megint föl-fölzendül a haza völgyén-halmán a „Rákóci-indulója“ !

Demjén László

könyvkereskedésében Kolozsvártt megjelent:

Az erdélyi fejedelmek

arcképei.

19 kép egy lapon, régi képek és pénzek után.

2 forint.

Chinai papiron 2 ft 50 kr.

PAPP MIKLÓS.

Régi képek a krónikákból.

1 forint.

Gr. Wass Ádámné.

UTIKÉPEK.

2 forint.

Kőváry László,

a magyar családi és közéleti

VISELETEK ÉS SZOKÁSOK

a nemzeti fejedelmek korából.

2 forint.

Pest, 1861. Emich Gusztáv magyar. akad. nyomdász.